

Explaining Imam Khomeini's Psychological Leadership During the Iran–Iraq War: A Content Analysis Approach

Majid Hosseini¹ | Mohammad Ali Keyani² | Sahar Sadat Mousavi Nasab Rabori³

Received Date: 2025/06/03

Accept Date: 2025/08/30

Cite: Hosseini, M, Keyani, M A and Mousavi Nasab Rabori, S S. (2026). Explaining Imam Khomeini's Psychological Leadership During the Iran–Iraq War: A Content Analysis Approach. *Crisis Studies of the Islamic World*, 13(2), 1-34.

DOI: 10.22034/csiw.2026.736801

Extended Abstract

The main issue addressed in this article is the examination of Imam Khomeini's psychological operations during various phases of the Iran-Iraq War. Data were collected through content analysis of Imam Khomeini's messages concerning the war. The research hypothesis posited that Imam Khomeini's psychological operations in each of the four phases of the war (pre-war, from the onset of the war until the liberation of Khorramshahr, from the liberation of Khorramshahr to the acceptance of the ceasefire, and thereafter) were based on the social realities of society and the battlefield. The findings showed a significant relationship between the themes of Imam Khomeini's messages in each of these phases and the psychological management of society and the battlefield. In the first phase, the focus was on raising political awareness and influencing perceptions and motivation. In the second phase, emotional, sentimental, and motivational themes were dominant. In the third phase, logical persuasion of one's own side and psychological operations against the enemy were prevalent. In the fourth phase, calming society, as necessitated by the social context, was the central focus of psychological management in the messages. The results demonstrated that the significant relationship between Imam Khomeini's messages and the needs and social realities of the war was the most important factor contributing to the extensive impact of his psychological operations on society and the battlefield.

Keywords: Psychological Management, Imam Khomeini, Iran-Iraq War, Content Analysis, Religious Symbolism

¹ . Assistant Professor of Political Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran. majidhosseini@ut.ac.ir

² . PhD Candidate - Political Geography, Faculty of Geography, University of Tehran. keyani@ut.ac.ir

³ . PhD Candidate - Political Geography, Faculty of Earth Sciences, Shahid Beheshti University, (Corresponding author). sahar.mosavi@ut.ac.ir

Introduction

The Syrian crisis, which began in 2011, developed into one of the most complex conflicts of the twenty first century. Following the intervention of regional and extra regional actors, the conflict became a setting for the expansion of extremist and terrorist groups and for the internationalization of the crisis. One important dimension of the crisis was the presence of foreign fighters, particularly Salafi Takfiri militants originating from the North Caucasus, among the armed groups operating in Syria. The significance of this issue for Russia stems from the fact that, even before the Syrian crisis, the North Caucasus had been one of the major centers of insecurity, insurgency, and extremist Islamist activity within the Russian Federation. Following the dissolution of the Soviet Union and the First and Second Chechen Wars, conditions emerged for the growth and expansion of Salafi and Takfiri movements in several Muslim majority republics of the North Caucasus, particularly Chechnya, Dagestan, and Ingushetia. The formation of armed groups and, subsequently, the establishment of the “Caucasus Emirate” demonstrated that the activities of these movements had extended beyond the religious and social spheres and had become a significant security concern for the Russian central government.

The outbreak of the Syrian crisis in 2011 created new opportunities for Salafi and Takfiri movements originating from the North Caucasus. A number of citizens and militants from the region joined groups such as ISIS and al Nusra Front and entered the Syrian battlefield. As a result, elements of North Caucasian jihadism became integrated into transnational Salafi Takfiri networks. The presence of these forces in Syria was not limited to participation in a foreign conflict; rather, it generated consequences for Russia’s domestic security, regional stability, and foreign policy. The most important concern was the potential return of fighters who had acquired combat experience and established new organizational and ideological ties in Syria. Upon their return, these individuals could contribute to strengthening existing extremist networks, recruiting new members, and reproducing violence in the North Caucasus.

At the same time, Russia’s involvement in the Syrian crisis in support of the government of Bashar al Assad exposed the country to threats from terrorist groups operating in Syria. Thus, the Syrian crisis linked domestic security threats arising from extremism in the North Caucasus with security developments in the Middle East. The expansion of extremist propaganda in cyberspace, the establishment of links between Caucasian fighters and domestic extremist groups, and the possibility of retaliatory attacks against Russian interests constituted additional dimensions of this threat. From this perspective, the presence of North Caucasian Salafi Takfiri movements in the Syrian crisis can be regarded as a factor that transformed a primarily local threat into a broader national, regional, and international security concern.

Accordingly, the central problem addressed by this study is to examine the consequences of the presence of North Caucasian Salafi Takfiri groups in the Syrian crisis for the national security of the Russian Federation. The significance of this issue derives from the connection between two security domains: first, the history of insecurity and extremist Islamist activity in the North Caucasus; and second, the internationalization of these movements within the context of the Syrian crisis. Examining this relationship can therefore contribute to a better understanding of the evolution of Russia's security threats between 2011 and 2024.

The main research question is: What impact has the presence of North Caucasian Salafi Takfiri movements in the Syrian crisis had on Russia's national security?

The research hypothesis is that the presence of North Caucasian Salafi Takfiri movements in the Syrian crisis has had a significant negative impact on Russia's national security by increasing terrorist threats, expanding extremist activities, and intensifying regional instability.

1. Research Methodology and Conceptual Framework

This study employs a descriptive analytical method and draws on library-based sources. First, the intellectual foundations and historical evolution of Salafism are examined. The study then analyzes the formation and expansion of Salafi movements in the North Caucasus and their participation in the Syrian crisis. Finally, the consequences of their involvement for Russia's national security are examined across different dimensions.

The conceptual framework of the study is based on the concept of Salafism. Salafism emphasizes adherence to the pious predecessors, or *al salaf al salih*, and stresses a return to the Qur'an and Sunnah and to the model of the early Muslim community. Over the course of its historical development, Salafism has evolved into different currents, including traditionalist, reformist, and jihadist Salafism. Among these currents, jihadist Salafism is particularly relevant to this study because organizations such as al Qaeda and ISIS are generally categorized within this current and emphasize armed jihad and confrontation with existing governments and what they perceive as a global system of domination. In this study, Salafi Takfiri movements are examined in terms of their capacity to produce and reproduce violence and extremism and their implications for state security.

The North Caucasus occupies a particularly important position within this framework. The revival of Islam following the dissolution of the Soviet Union, the history of the Chechen wars, contacts between regional Islamists and jihadist movements, and the establishment of the Caucasus Emirate created conditions conducive to the expansion of extremist movements in the region. With the outbreak of the Syrian crisis, these movements became increasingly integrated into transnational jihadist networks, and a number of North Caucasian fighters traveled to Syria and Iraq. From this perspective, the Syrian

crisis became an environment for strengthening ideological, organizational, and operational links between North Caucasian extremist movements and international Salafi Takfiri groups.

2. Discussion

The findings of the study indicate that the presence of North Caucasian Salafi Takfiri fighters in the Syrian crisis generated a range of direct and indirect threats to Russia's national security. The first and most important consequence was the threat posed by the return of experienced fighters. Participation in the Syrian battlefield provided these individuals with combat experience and strengthened their ideological and organizational ties with international terrorist networks. Consequently, their potential return to Russia could create new capacities for reproducing violence and conducting terrorist activities. In addition to possessing military experience, returning fighters could potentially use communication networks established in Syria to connect with extremist elements inside Russia. Thus, the Syrian crisis could facilitate the transfer of experience and operational capabilities from terrorist groups to Russia's domestic environment.

The second consequence was the spread of extremist ideology and radicalization. The activities of Salafi Takfiri groups in Syria and their use of media and cyberspace increased their ability to disseminate extremist views and recruit new members. Caucasian fighters participating in the Syrian conflict could also influence young people vulnerable to radicalization in the North Caucasus through communication with supporters and the dissemination of propaganda. This issue becomes particularly significant given that the North Caucasus had already faced social, economic, and political conditions conducive to discontent and extremism. Under such circumstances, the Syrian crisis could function as a source of ideological inspiration and mobilization for extremist movements in the region.

The third consequence was the increased potential for instability in the North Caucasus. The return of fighters and their connections with local groups could strengthen the morale of domestic Salafi groups and increase their capacity for insurgent activities. From this perspective, the Syrian crisis is not merely a threat located outside Russia's borders; rather, it could spill over into the North Caucasus through human and ideological networks. A region with a long history of armed conflict, separatism, and extremist activity is particularly vulnerable to this type of security spillover. Therefore, the internationalization of Caucasian fighters' activities in Syria could create conditions for the reproduction of previous threats within Russia.

The fourth consequence was the creation of security challenges for Russia in Syria and the increased possibility of retaliatory attacks. Russia's support for the Syrian government and its direct involvement in the Syrian crisis exposed the country to threats from terrorist groups operating there. The presence of Russian citizens, particularly North Caucasian fighters, among

groups opposing the Syrian government further complicated this threat. The defeat or weakening of terrorist groups in Syria could increase their motivation to carry out retaliatory attacks against Russian interests inside or outside the country. From this perspective, Russia's policy in Syria became connected with new dimensions of terrorist threats, and the country's national security concerns extended beyond its geographical borders.

The fifth consequence concerned the impact on Russia's foreign policy and international image. The presence of Russian citizens within international terrorist organizations complicated Russia's efforts to combat terrorism. On the one hand, Russia strengthened its security and military policies in response to the threats posed by these groups; on the other hand, the participation of Russian citizens in terrorist organizations operating in Syria became an issue related to Russia's foreign policy and its role in the Syrian crisis. Thus, the consequences of this phenomenon were not confined to domestic security but also acquired regional and international dimensions.

In response to these threats, Russia has pursued a range of security and legal measures. Military operations against terrorist groups in Syria, intelligence cooperation with regional states, legal restrictions targeting individuals suspected of extremism, and the establishment of lists of terrorist organizations constitute some of these measures. In this context, the inclusion of organizations such as al Qaeda, ISIS, al Nusra Front, the Caucasus Emirate, and Hay'at Tahrir al Sham on lists of terrorist organizations recognized by Russian judicial institutions represents part of Russia's legal and security approach to countering extremist threats.

Nevertheless, the findings indicate that these threats cannot be addressed solely through security measures. The expansion of extremism has social, economic, political, and cultural dimensions and therefore requires a comprehensive approach. In this regard, strengthening security forces in the North Caucasus, countering extremist propaganda, exchanging information with other countries, and strengthening regional and international cooperation are important measures. Attention to the underlying factors that contribute to young people's recruitment into extremist movements is also necessary to reduce the potential for the reproduction of this threat.

At the same time, the presence of North Caucasian fighters in Syria and Iraq and the shared threat posed by the expansion of Salafi Takfiri movements provided a basis for greater security convergence between Russia and Iran. Accordingly, security and intelligence cooperation between the two countries could contribute to countering threats arising from Salafi Takfiri groups and preventing the expansion of insecurity in the region.

3. Conclusion and Suggestions

By examining the consequences of the presence of North Caucasian Salafi Takfiri movements in the Syrian crisis, this study demonstrates that this phenomenon has had a significant negative impact on Russia's national

security. The Syrian crisis caused parts of the extremist movements in the North Caucasus, which had previously operated primarily within the framework of local insurgencies and insecurity, to become integrated into transnational jihadist networks. This development expanded the scope of Russia's security threats from the domestic level to the regional and international levels.

The most important consequence of this situation is the threat posed by the return of fighters who acquired combat experience and developed new ideological and organizational connections in Syria. If they return, these individuals could contribute to strengthening extremist networks, recruiting new members, and reproducing violence in the North Caucasus. In addition, the dissemination of extremist propaganda in cyberspace and communication between fighters based in Syria and supporters inside Russia increase the potential for radicalization and social instability. Moreover, Russia's involvement in the Syrian crisis and its support for the Syrian government exposed the country to retaliatory threats from terrorist groups.

Accordingly, the Syrian crisis can be regarded as a factor in the internationalization of North Caucasian jihadism and the growing complexity of Russia's security environment. Addressing this threat requires a combination of security, intelligence, legal, and social measures. Strengthening regional and international cooperation, countering extremist propaganda, preventing the return and activities of terrorist fighters, and addressing the social and economic roots of extremism are among the measures emphasized by the findings of this study. Security and intelligence cooperation between Russia and regional states, including Iran, can also contribute to confronting shared threats arising from Salafi Takfiri movements. Overall, the continuation of instability and conflict in Syria may provide conditions for the continued activities of extremist movements and, consequently, the persistence of security challenges for Russia.

تبیین مدیریت روانی امام خمینی در جنگ ایران و عراق با استفاده از روش تحلیل محتوا

معجد حسینی^۱ | محمدعلی کیانی^۲ | سحرالسادات موسوی نسب رابری^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۰۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۱۳

استناد: حسینی، معجد. کیانی، محمدعلی و موسوی نسب رابری، سحرالسادات. (۱۴۰۵). تبیین مدیریت روانی امام خمینی در جنگ ایران و عراق با استفاده از روش تحلیل محتوا. *بحران پژوهی جهان اسلام*، ۱۳ (۲)، ۳۴-۱.

DOI: 10.22034/csiw.2026.736801

چکیده

مسئله اصلی در این مقاله، بررسی عملیات روانی امام خمینی در دوره‌های مختلف جنگ ایران و عراق بوده است. روش گردآوری داده‌ها، تحلیل محتوا بوده که با استفاده از پیام‌های امام درباره جنگ به دست آمده‌اند. فرضیه تحقیق این بوده است که عملیات روانی امام در هر یک از دوره‌های چهارگانه جنگ (پیش از جنگ، از آغاز تا فتح خرمشهر، از فتح خرمشهر تا پذیرش قطعنامه و پس از آن)، مبتنی بر واقعیات اجتماعی جامعه و عرصه نبرد بوده است. یافته‌ها نشان داد که بین مضامین پیام‌های امام در هریک از این دوره‌ها و مدیریت روانی جامعه و عرصه نبرد، رابطه معناداری وجود داشته است؛ به‌طوری‌که در دوره اول، آگاه‌سازی سیاسی و تأثیر بر ادراک و انگیزه، در دوره دوم مضامین احساسی، عاطفی و انگیزشی، در دوره سوم اقناع‌سازی منطقی، جبهه خودی و عملیات روانی علیه دشمن و در دوره چهارم، آرام‌سازی جامعه به‌عنوان نیاز متن اجتماعی، محوریت اصلی مدیریت روانی و در پیام‌ها بوده‌اند. نتایج نشان داد که رابطه معنادار پیام‌های امام با نیازها و واقعیات اجتماعی جنگ، مهم‌ترین دلیل اثرگذاری گسترده عملیات روانی امام در جامعه و عرصه نبرد بوده است.

واژگان کلیدی: مدیریت روانی، امام خمینی، جنگ ایران و عراق، تحلیل محتوا، نمادسازی مذهبی

^۱. دانشیار دانشگاه تهران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی. majidhosseini@ut.ac.ir

^۲. دانشجوی دکتری / جغرافیای سیاسی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران. keyani@ut.ac.ir

^۳. دانشجوی دکتری / جغرافیای سیاسی، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، (نویسنده مسئول). sahar.mosavi@ut.ac.ir

مقدمه

واژه «جنگ روانی» در سال ۱۹۲۰ معرفی شد، ولی توجه زیادی را جلب نکرد. در سال ۱۹۵۱، آمریکا کمیته‌ای به نام «کمیته هماهنگی عملیات روانی» ایجاد کرد تا مجموعه اقداماتی را برای تأثیرگذاری بر ادراک‌ها و رفتار مخاطبان ترتیب دهد (سلیمانی خشاب، ۱۴۰۲: ۱۲۸) (Soleimani, 2023: 128). عملیات روانی بخشی از جنگ نرم است که هدف آن شکست سریع دشمن در کوتاه‌مدت است (پارسا، ۱۳۹۵: ۵) (Parsa, 2016: 5) و در شرایط صلح، جنگ و بحران، با هدف تأثیرگذاری بر نگرش‌ها و رفتارهای مخاطبان طراحی می‌شود. این عملیات بر دو رکن استوار است: رکن تبلیغاتی که استفاده برنامه‌ریزی‌شده از تبلیغات برای تأثیرگذاری بر دیدگاه‌ها و رفتار افراد و گروه‌هاست و رکن برنامه‌ای که بر برنامه‌ریزی جهت تأثیرگذاری بر احساسات، انگیزه‌ها و رفتار افراد تمرکز دارد. بدین ترتیب، می‌توان گفت هدف عملیات روانی، تغییر نظام شناختی، عاطفی، اخلاقی و رفتار مخاطب مطابق با طراحی مدنظر است (افتخاری، ۱۳۸۶: ۱۲۰) (Eftekhari, 2007: 120). در واقع، عملیات روانی عبارت است از استفاده منظم و دقیق از تبلیغات و سایر امکانات به منظور اثرگذاری بر افکار و رفتار گروه‌های مختلف همسو و غیرهمسو برای دستیابی به اهداف (زرقانی و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۸) (Zarghani et al., 2023: 18). امنیت و دفاع از مهم‌ترین دغدغه‌های تاریخی حکومت‌ها بوده و همواره برای حفظ تمامیت ارضی، حاکمیت و مقابله با تهدیدات، سیاست‌ها و تدابیر نظامی متنوعی اتخاذ شده است (زرقانی، ۱۴۰۰: ۳۴؛ طاهری، ۱۴۰۲: ۱-۳) (Zarghani, 2021: 34; Taheri, 2023: 1-3). شروع جنگ تحمیلی در ابتدای انقلاب، دوره متمایزی از حیات سیاسی و اجتماعی را ایجاد کرد و ملت ایران را که در آستانه تجربه جمهوری اسلامی بود، با جنگی ناخواسته مواجه ساخت (مردانیان، ۱۳۹۲: ۸۳) (Mardanian, 2013: 83). به‌طور کلی، این جنگ یکی از بحران‌ها و رویدادهای مهم قرن بیستم بود؛ جنگی که به دلایل مختلفی آغاز شد (پورحسن و حاجتی، ۱۴۰۲: ۵) (Pourhasan & Hajati, 2023: 5) و از طولانی‌ترین جنگ‌های قرن بیستم بود (محمدنیا و میرعالی، ۱۳۹۷: ۱۷۱) (Mohammadnia & Mirali, 2018: 171). به‌طور کلی، مدیریت روانی در دفاع مقدس در ابتدا نقش ضعیفی داشت اما با شکل‌گیری ساختارهای نظامی در جمهوری اسلامی ایران، رشد سریعی یافت (نایینی، ۱۳۸۲: ۳۱۱) (Nacini, 2003: 311). مطالعه مواضع امام خمینی در جنگ ایران و عراق نشان می‌دهد که مدیریت روانی ایشان کاملاً در چارچوب عملیات روانی تعریف می‌شود و این رویکرد در سطوح فرماندهی جنگ نیز نمود داشته است. تاکتیک‌های امام در این مدیریت، در سه دسته شناخت‌محور، هیجان‌محور و رفتارمحور طبقه‌بندی می‌شوند. آثار این مدیریت بر نیروهای دشمن، خودی و جوامع بی‌طرف قابل مشاهده است. این رویکرد امام خمینی، با تأکید بر نمادسازی مذهبی و تقابل اسلام و کفر، تأثیر

عمیقی بر روحیه و انگیزه اجتماعی گذاشت (سلیمانی خشاب، ۱۴۰۲: ۱۳۰) (Soleimani, 2023: 130). این مقاله بر اساس مؤلفه‌های ذکر شده درصدد بررسی مدیریت روانی امام خمینی در جنگ ایران و عراق است و در آن ابعاد مختلف این موضوع، شامل سطح اعمال مدیریت، عوامل مختلف استفاده از مدیریت روانی شامل عوامل پایه و زمینه‌ای و تسهیلگر، اهداف، تاکتیک‌ها و آثار و پیامدهای کاربرد مدیریت روانی، با استفاده از روش تحلیل محتوا مطالعه می‌شوند. مهم‌ترین مسائلی که در این مقاله در قالب سؤال به آن‌ها پاسخ داده خواهد شد عبارت‌اند از: مدیریت روانی جنگ ایران و عراق توسط امام خمینی در دوره‌های مختلف زمانی آن چگونه بوده است؟ مدیریت روانی امام خمینی (ره) در جنگ ایران و عراق تا چه اندازه با چارچوب‌ها و استانداردهای تئوریک و نظری عملیات روانی در سطح جهانی انطباق داشته است؟ مدیریت روانی امام خمینی (ره) در جنگ ایران و عراق چه وجوه متمایز بومی (با تأکید بر مؤلفه‌های دینی و مذهبی) داشته است؟

۱- پیشینه پژوهش

بهمنش (۱۳۸۷)؛ (Behmanesh, 1999) در مقاله‌ای با عنوان «کاربرد عملیات روانی در پشتیبانی از عملیات تاکتیکی»، مرادی و همکاران (۱۳۹۵)؛ (Moradi et al., 2016) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و واکاوی فقهی و حقوقی عملیات روانی»، الیاسی (۱۳۸۳)؛ (Elyasi, 2004) در مقاله‌ای با عنوان «کاربرد عملیات روانی در جنگ‌های نامتقارن»، فرقانی‌نیا و کمالی (۱۳۸۵)؛ (Forqani-Nia and Kamali, 2006) در مقاله‌ای با عنوان «آشنایی مختصر با عملیات ضد جنگ روانی»، امینی (۱۳۸۳)؛ (Amini, 2004) در مقاله‌ای با عنوان «عملیات روانی آمریکا برای حمله به عراق»، قیصری و قربی (۱۳۹۱)؛ (Gheisari and Ghorbi, 2012) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی ابعاد نرم‌افزاری قدرت و پدیده عملیات روانی» و دلیرپور (۱۳۹۷)؛ (Dalirpour, 2018) در مقاله‌ای با عنوان «کاربست مدل تحلیل رفتار متقابل در حوزه عملیات روانی و قدرت نرم در جنگ‌های نیابتی جهان اسلام» به بررسی بنیادهای نظری و مصداق‌های عملیات روانی پرداخته‌اند.

درباره موضوعات پیرامونی، مانند عملیات روانی دشمن علیه امنیت ایران نیز آثاری وجود دارد؛ از جمله افتخاری و ذوالفقاری (۱۳۹۳)؛ (Eftekhari and Zolfaghari, 2014) در مقاله‌ای با عنوان «الگوی مدرن عملیات روانی آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران»، روشنی (۱۳۹۶)؛ (Roshani, 2017) در مقاله‌ای با عنوان «چشم‌اندازهای جمهوری اسلامی ایران برای مقابله با عملیات روانی دشمن»، تشکری (۱۳۹۰)؛ (Tashakkori, 2011) در مقاله‌ای با عنوان «سازوکارهای بهره‌گیری از نیروهای مقاومت بسیج از عملیات روانی در تحقق امنیت اجتماعی»، حبیبی و حاتمی (۱۳۸۸)؛ (Habibi and Hatami, 2009) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی شیوه‌های عملیات روانی علیه ایران از

دیدگاه نظامی»، قاضی (۱۳۹۸)؛ (Ghazi, 2019) در مقاله‌ای با عنوان «شناسایی و اولویت‌بندی تاکتیک‌های عملیات روانی به کار رفته در سطح راهبردی توسط بازیگران منازعات منطقه‌ای غرب آسیا (۲۰۰۳-۲۰۱۷م)» و حسینی و همکاران (۱۳۹۵)؛ (Hosseini et al., 2016) در مقاله‌ای با عنوان «عملیات روانی دشمن علیه مأموریت‌های فرهنگی- اجتماعی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی» به پژوهش پرداخته‌اند.

اما در خصوص موضوع خاص این پژوهش، متأسفانه هیچ‌گونه اثر (چه کتاب و چه مقاله) روشمند و آکادمیکی نگاشته نشده است. نیک‌رهی و توکلی (۱۳۹۸)؛ (Nikrahi & Tavakoli, 2019) در کتاب «امام خمینی و مدیریت روانی جنگ تحمیلی» با مقدمه‌ای مختصر، فقط به جمع‌آوری برخی از پیام‌های امام در زمینه‌های مختلف اقدام کرده‌اند. این کتاب بدون هدف مشخص، با همین پیام‌های جمع‌آوری شده پایان یافته است. باقر صاد (۱۴۰۱)؛ (Bagher Sad, 2022) در کتابش به بررسی شیوه‌های عملیات روانی در جنگ ایران و عراق پرداخته است و تنها در بخش مختصری با ذکر پیام‌های امام خمینی، آن‌ها را شاخص‌های عملیات روانی در جنگ قلمداد کرده است. جمالی (۱۳۸۸)؛ (Jamali, 2009) در مقاله‌اش که کار تحلیلی تری ارائه کرده است به این نتیجه رسیده است که امام خمینی با ارائه تفسیر و قرائتی جدید از مقوله افکار عمومی، تلاش کرده است «مدیریت افکار عمومی» را به جای تغییر، کنترل، دستکاری یا سرکوب مطرح نماید. زرقانی (۱۴۰۰)؛ (Zarghani, 2021) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و تبیین راهبردهای دفاعی حضرت امام خمینی» در دفاع مقدس، به این نتیجه رسیده است که بخش مهمی از مدیریت امام خمینی در جنگ تحمیلی از نوع مدیریت روانی بوده است. افضل‌ی و محسن‌زادگان (۱۳۹۷)؛ (Afzali & Mohsenzadegan, 2018) در بخشی از کتابشان به بررسی پیام‌های امام خمینی و تأثیرگذاری آن‌ها در روند مدیریت جنگ پرداخته‌اند. از نظر آن‌ها، امام از طریق پیام‌های خود در دوره‌های مختلف جنگ، آن را مدیریت روانی می‌کرد.

مطالعه منابع مرتبط با مدیریت روانی امام خمینی در جنگ ایران و عراق نشان می‌دهد که آثار اصلی این حوزه، مانند «امام خمینی و مدیریت روانی جنگ تحمیلی» (نیک‌رهی و توکلی، ۱۳۹۸)؛ (Nikrahi & Tavakoli, 2019) و «شیوه‌های عملیات روانی در جنگ ایران و عراق» (باقر صاد، ۱۴۰۱) (Bagher Sad, 2022)، عمدتاً به گردآوری پیام‌ها و بیانه‌های امام محدود شده و فاقد چارچوب تحلیلی و روش‌شناسی علمی هستند؛ به‌طور مثال، در کتاب نیک‌رهی و توکلی اثری از طبقه‌بندی مفهومی یا تحلیل نظام‌مند پیام‌ها دیده نمی‌شود. این کاستی در آثار دیگر، مانند مقالات جمالی (۱۳۸۸)؛ (Jamali, 2009) و زرقانی (۱۴۰۰)؛ (Zarghani, 2021)، نیز مشهود است و تحلیل‌ها اغلب فاقد استفاده از شاخص‌ها و مدل‌های علمی عملیات روانی‌اند. بنابراین، خلأ یک بررسی

نظام‌مند و تحلیلی درباره مدیریت روانی امام خمینی مبرهن است و پژوهش حاضر با هدف رفع این نقیصه و با تکیه بر تحلیل محتوای پیام‌ها انجام می‌شود.

۲- روش تحقیق

این پژوهش با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و جمع‌آوری داده‌ها از طریق روش تحلیل محتوای کمی-کیفی انجام شده است.

جامعه آماری این پژوهش شامل تمامی پیام‌های امام خمینی در خصوص جنگ ایران و عراق در کتاب صحیفه نور بوده است که ۹۱۴ مورد بوده‌اند. حجم نمونه، بر اساس تعداد پیام‌ها و اصل اشباع داده‌ها در هریک از دوره‌های چهارگانه تعیین شده است؛ بدین صورت که پیام‌هایی با عناوین تکراری در هریک از دوره‌های مورد مطالعه حذف شده‌اند. در مجموع، ۴۴۲ پیام تحلیل محتوا شده‌اند که به تفکیک در چهار دوره زمانی مختلف قرار گرفته‌اند: قبل از جنگ، ۳۸ پیام؛ از آغاز جنگ تا فتح خرمشهر، ۱۷۹ پیام؛ از فتح خرمشهر تا پذیرش قطعنامه، ۲۱۳ پیام و پس از جنگ، ۱۲ پیام. تفاوت در تعداد پیام‌ها مربوط به حجم پیام‌ها در هریک از دوره‌ها بوده است.

برای جمع‌آوری داده‌ها به‌طور منظم و یکسان، فرم ثبت طراحی شد. این فرم به‌منظور سهولت انتقال داده‌ها به رایانه و تبدیل آن‌ها به اقلام آماری تنظیم شد. مؤلفه‌های موجود در فرم ثبت بر اساس چارچوب نظری و پیشینه تحقیق انتخاب و غربالگری شدند. تعداد مؤلفه‌های نهایی ۵۶ مورد بوده است (جدول ۲). در فرم ثبت، واحدهای ثبت، شمارش و تحلیل، مشخص شده‌اند (جدول ۱).

جدول ۱- نوع واحدهای تحلیل در فرم ثبت

نوع واحد	کتاب صحیفه نور
واحد نمونه‌گیری	پیام‌های امام خمینی در باره جنگ ایران و عراق
واحد ثبت	مضامین
واحد تحلیل	مطلب منتشر شده
واحد شمارش	مضامین

منبع: (Holsti, 1969)

کدگذاران پیام‌های امام خمینی درباره جنگ ایران و عراق را بررسی کرده و با تکمیل فرم‌های مخصوص، فراوانی هریک از مؤلفه‌ها را ثبت کردند تا تحلیل محتوا به‌صورت منظم و علمی انجام

شود. داده‌های فرم‌ها در نرم‌افزار SPSS وارد شده و تحلیل کمی انجام شده است؛ نتایج در قالب جداول و نمودارهای توصیفی برای دسته‌های موضوعی ارائه شده‌اند.

۳- مبانی نظری

عملیات روانی یکی از ارکان مهم در مدیریت افکار و رفتار جمعی است که با بهره‌گیری از اصول روان‌شناسی و علوم ارتباطات به تأثیرگذاری هدفمند بر نگرش‌ها، عواطف و رفتار مخاطبان می‌پردازد. این نوع عملیات معمولاً در بسترهای نظامی و سیاسی طراحی می‌شود تا با استفاده از پیام‌های برنامه‌ریزی شده، اراده و احساسات گروه هدف را به نفع اهداف خاص تغییر دهد. مبانی نظری این حوزه، ترکیبی از نظریه‌های اقناع و تبلیغات، مدل‌های پردازش اطلاعات و مفاهیم روان‌شناسی اجتماعی، مانند نظریه ناهماهنگی شناختی است که توضیح می‌دهد چگونه افراد برای کاهش تناقض‌های ذهنی به تغییر نگرش تمایل پیدا می‌کنند (Festinger, 1957: 75). همچنین نظریه‌های ارتباطی، مانند مدل لاسول (Lasswell, 1948: 32)، چارچوبی کاربردی برای طراحی و تحلیل پیام‌های عملیات روانی فراهم می‌کنند که عناصر اصلی ارتباط (چه کسی، چه چیزی، از چه کانالی، به چه کسی، با چه تأثیری) را شفاف می‌سازد. از منظر استراتژیک، عملیات روانی به عنوان ابزاری مؤثر در جنگ‌های نوین و دیپلماسی عمومی شناخته می‌شود که بر جذب و اقناع به جای زور و خشونت تکیه دارد. این امر از دیدگاه «قدرت نرم» جوزف نای (Nye, 2004: 50) نیز قابل تحلیل است؛ جایی که نفوذ فرهنگی و سیاسی، جایگزین اجبار نظامی می‌شود. در این چارچوب، درک دقیق از فرهنگ، ارزش‌ها و باورهای مخاطب برای موفقیت عملیات بسیار کلیدی است؛ چراکه پیام‌ها باید از نظر فرهنگی مرتبط و قابل قبول باشند (Hyman & Sheatsley, 1947). به‌طور کلی، مدیریت روانی پلی میان دانش‌های روان‌شناسی، ارتباطات و استراتژی است که با ظرافت از آن برای دستیابی به اهداف سیاسی و نظامی بهره می‌برد.

۳-۱- وجه تمایز مفهومی عملیات روانی در اندیشه‌های امام خمینی با

تئوری‌های غرب

عملیات روانی در تئوری‌های کلان که عمدتاً از سوی اندیشمندان و صاحب‌نظران غرب مطرح شده، عمدتاً نوعی فریب افکار عمومی است تا از طریق آن بتوان به اهداف سیاسی و نظامی دست یافت؛ آن‌ها عملیات روانی را متناسب با شرایط زمان و مکان بررسی و فنون و ابعاد آن را طراحی کرده‌اند (محمودی، ۱۳۹۷: ۳-۱) (Mahmoudi, 2018: 1-3). امام خمینی با اتکا به آموزه‌های اسلام و ارزش‌های فرهنگی-مذهبی، مدلی جدید از عملیات روانی ارائه کرد که بر تعامل با افکار عمومی، مدیریت فرهنگی و قدرت‌سازی سیاسی-نظامی مبتنی بر قرآن و سنت استوار بود. علاوه بر زمینه‌ها و

بستر دینی و مذهبی عملیات روانی در اندیشه امام، شاخص‌های آن نیز نسبت به سایر مکاتب فکری-فلسفی متمایزند. این شاخص‌ها عبارت‌اند از:

۳-۱-۱- تعامل و پیوند عاطفی، منطقی و عقلانی رهبر و مردم

تعامل عاطفی و عقلانی رهبر با مردم موجب مدیریت افکار عمومی می‌شود، اما نقص در کانال‌های ارتباطی رهبر و مردم به سوءبرداشت و بی‌اعتمادی دوطرفه می‌انجامد. امام خمینی برای پیشگیری از این انحراف در دهه نخست انقلاب، بر کانال‌های ارتباطی چندگانه و منابع متنوع اطلاعاتی تکیه می‌کرد تا از کانالیزه شدن اطلاعات جلوگیری کند (دلیرپور، ۱۳۹۷: ۱۲) (Delirpour, 2018: 12). ارتباط مستقیم امام با اقشار مختلف جامعه، رابطه عاطفی با مردم را تقویت می‌کرد. این ارتباط دوسویه، هم کنترل پیام را ممکن می‌ساخت و هم به رسوخ کلام در دل مخاطبان منجر می‌شد (جمالی، ۱۳۸۸: ۱۴) (Jamali, 2009: 14). استفاده ترکیبی از «کارگزاران ارتباطی»، نوآوری دیگر امام خمینی بود، به گونه‌ای که به منظور انتقال پیام و تثبیت آن در افکار عمومی، از هر سه موج رسانه‌ای (تافلر، ۱۳۷۰) (Toffler, 1991) پیش از پیروزی انقلاب نهایت استفاده صورت می‌گرفت.

۳-۱-۲- نفوذ کلام

درک نقش محوری امام خمینی در روند تحولات که در افکار عمومی نقش بسته بود، فرصت‌های تصمیم‌ساز در اختیار رهبر سیاسی می‌گذاشت و در این زمینه، نفوذ کلام وی در تبیین تحولات نقش مهمی در مدیریت افکار عمومی داشت. در شرایط بن‌بست و فقدان تدبیر که افکار عمومی تنها با ایفای نقش رهبری قدرتمند قادر به موضع‌گیری است، نفوذ کلام ایشان راهگشا بود.

۳-۱-۳- تبدیل افکار عمومی به اراده عمومی

شروع جنگ عراق علیه ایران، توانمندی امام در تبدیل «افکار عمومی» به «اراده عمومی» و عمومیت بخشیدن مسئله جنگ را به‌خوبی نمایان ساخت. نخستین گام امام در مدیریت افکار عمومی در این برهه، پیشگیری از تشویش و اضطراب افکار عمومی در ابتدای شروع بحران جنگ بود تا در آرامش ایجاد شده به تنویر افکار عمومی پرداخته و مسئولیت ملی همگانی طرح و اجرا شود: «ملت ایران نباید خیال بکند که جنگی شروع شده است... هیچ، ابداً مسئله‌ای نیست. یک دزدی آمده است، یک سنگی انداخته و فرار کرده رفته است سر جایش...» (امام خمینی، ۱۳۶۴: ج ۱۳- ۹۱) (Imam Khomeini, 1985: Vol. 13- 91).

۳-۱-۴- بنیان ارزشی مدیریت روانی جامعه

مهم‌ترین کارویژه نظام ارزشی جامعه در این است که ریشه افکار عمومی را باید در نظام‌های ارزشی جوامع جست‌وجو کرد. ضرورت حراست اعتقادی و حفاظت از نظام ارزشی جامعه توسط رهبری سیاسی در چنین فضایی مطرح می‌شود. علت اثربخشی افکار عمومی در دوره زعامت امام خمینی

این بود که این آرا و افکار عمدتاً برآمده از بنیان‌های فکری جامعه بود و با فرهنگ، اعتقادات و باورهای آن جامعه هم‌سویی داشت. سمت‌وسوی افکار عمومی برخاسته از عقایدی بود که مردم به آن ایمان داشتند (جمالی، ۱۳۸۸: ۱۷) (Jamali, 2009: 19).

۳-۱-۵- قدرت‌سازی از نیروی مردمی

امام خمینی معتقد بود که مشارکت و همکاری فعال مردم در تمام جنبه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، پایه‌های ماندگاری و اصالت انقلاب را تشکیل می‌دهد و بدون حضور واقعی مردم، از اسلام و کشور و انقلاب چیزی باقی نخواهد ماند (پرتال امام خمینی، ۱۴۰۲) (Portal Imam Khomeini, 2023). امام در فرآیند مدیریت افکار عمومی، توانست از طریق نمادسازی ارزشی-اخلاقی، ضمن هدایت افکار عمومی به سوی تولید قدرت ملی، آن را در چارچوب یک نظام معنایی خاص به نسل‌های آینده منتقل کند. در واقع، نشانه‌سازی و نمادگرایی امام تبدیل به ابزار تشجیع اراده عمومی و تهییج شور انقلابی در دفاع ملی شده بود (جمالی، ۱۳۸۸: ۱۹) (Jamali, 2009: 19).

۳-۱-۶- اعتماد متقابل مردم و رهبر

از نظر کراچ، رهبر باید به افکار عمومی توجه کند اما پیروی و تملق دائمی از آن زیان‌بار است. اعتدال در این امر به رهبر اجازه می‌دهد بر حقایق تمرکز کند و شجاعانه تصمیم بگیرد (Kerch & Crutchfield, 1948: 235). پیوند عمیق امام خمینی با توده انقلابی، تهدیدات مطرح شده توسط «کراچ و فیلد» درباره رابطه رهبر و افکار عمومی را در مورد او بی‌اعتبار کرد. امام به‌جای کنترل یک‌سویه و انفعال افکار عمومی، با تعامل دوسویه و بهره‌گیری از صداقت و اصالت فکری، قدرت‌های پنهان مردم را به نیروی محرک تبدیل کرد (رضایی، ۱۳۸۴: ۱۳۴) (Rezaei, 2005: 134).

۴- یافته‌های پژوهش

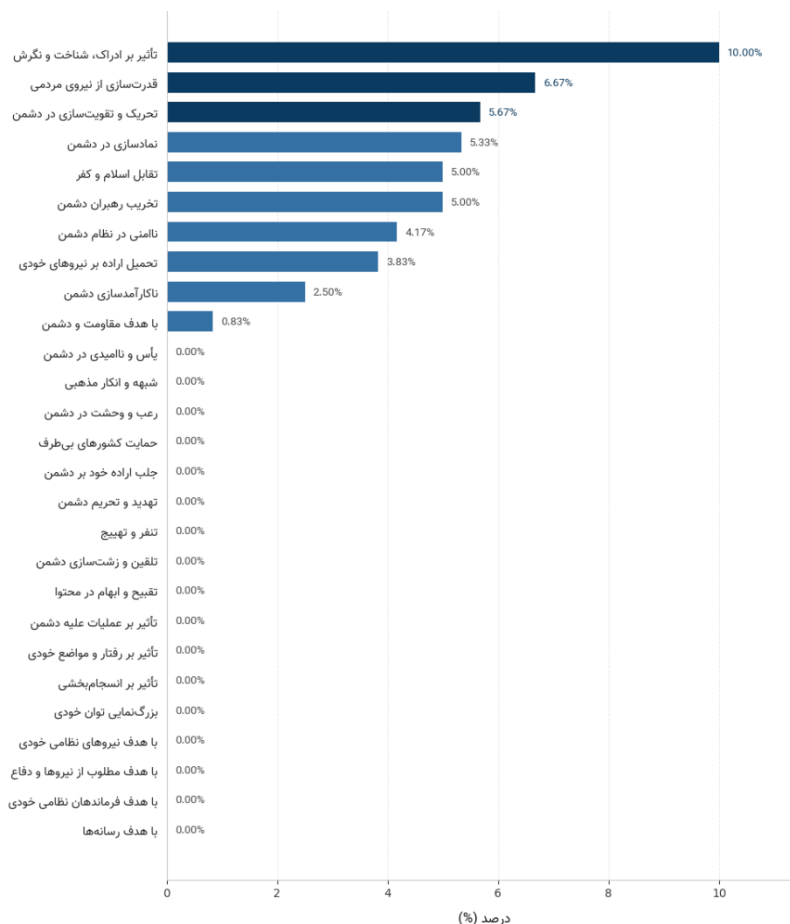
یافته‌های پژوهش در چهار دوره قبل از جنگ، از آغاز جنگ تا فتح خرمشهر، از فتح خرمشهر تا پذیرش قطعنامه و پس از فتح خرمشهر، به تفکیک و به صورت مقایسه‌ای بیان شده‌اند. در هریک از این دوره‌ها، پیام‌های امام تحلیل محتوای کمی شده و نتایج آن‌ها به صورت جدول و نمودار نشان داده شده‌اند.

۴-۱- دوره قبل از جنگ

در جدول ۲، تعداد و ضریب تکرار هریک از شاخص‌های ۵۶ گانه مدیریت روانی در پیام‌های امام (مربوط به جنگ و مسائل پیرامونی آن) در دوره قبل از جنگ نشان داده شده است.

نمودار زیر، بر اساس یافته‌های به دست آمده، تعداد و ضریب تکرار هریک از شاخص‌های مدیریت روانی در پیام‌های امام خمینی در دوره قبل از جنگ را نشان می‌دهد.

نمودار ۱- تعداد و ضریب تکرار هر یک از شاخص‌های مدیریت روانی در پیام امام خمینی در دوره قبل از جنگ

منبع: (یافته‌های تحقیق)

همان‌طور که یافته‌ها نشان می‌دهد، در بین شاخص‌های مدیریت روانی، به‌ترتیب شاخص‌های تأثیر بر ادراک، شناخت و نگرش، تأثیر بر انگیزه و هیجان، بزرگ‌نمایی توان خودی، تأثیر بر همه مردم خودی، تأثیر بر مواضع و رفتار، هدف پشتیبانی از نظام، تصریح و ترویج، تأثیر بر روحیه و احساس و عواطف، قدرت‌سازی از نیروهای مردمی و تقابل اسلام و کفر، بیشترین کاربرد را در پیام‌های امام داشته‌اند.

جنگ ایران و عراق از نظر مدیریت و رهبری، با انقلاب اسلامی که ریشه آن محسوب می‌شود، وجوه اشتراک زیادی دارد. پیام‌های دینی و سیاسی امام، چه قبل از انقلاب و چه بعد از انقلاب، نقش مهمی را در مدیریت افکار عمومی ایفا کردند. مؤلفه‌های مدیریت روانی جامعه در دوره قبل از جنگ، شامل ایجاد اعتماد سیاسی و تعامل، آگاه‌سازی افکار عمومی، مسئولیت همه‌جانبه افکار عمومی، اقناع افکار عمومی، احیای نظام ارزشی جامعه و حراست اعتقادی، قدرت‌سازی بر اساس باورهای عمومی، طرد یا شیطانی‌سازی دشمن، شمول اسلامی و گستراندن آن بر جغرافیاهای قومی و فرهنگی، ایده شکل‌گیری بسیج و عملیات روانی علیه گروه‌های ضد انقلاب، همه جزو استراتژی‌هایی بودند که توسط امام خمینی به‌منظور تحقق اهداف انقلابی-اسلامی اتخاذ و اجرا شدند. این نوع مدیریت افکار عمومی، و نه کنترل و دستکاری آن، موجب شد که امام اراده و روح جمعی توده‌ها را به منبع پایان‌ناپذیر قدرت سیاسی-نظامی تبدیل نموده، مشروعیت‌بخشی بالایی برای تثبیت نظام سیاسی از آن‌ها دریافت کرده و با طرح اراده عمومی به‌صورت پذیرش مسئولیت همه‌جانبه توسط مردم، بقای نظام سیاسی را تضمین کند. جنگ ایران و عراق در ادامه نیازمند این مسئولیت‌پذیری بالا بود که عملاً از طریق مدیریت روانی امام در جامعه، از قبل نهادینه شده بود.

۲-۴- دوره جنگ

به‌طور کلی، بر اساس پراکندگی پیام‌های امام در طول دوره جنگ می‌توان شش مرحله از جنگ را از هم متمایز کرد که مبنای این تقسیم‌بندی، وقوع رخدادها و تحولات مهم و متمایز در هریک از دوره‌هاست:

- مرحله اول: از آغاز جنگ تا ۱۳۵۹/۷/۳۰: مرحله غافلگیری و اشغالگری
- مرحله دوم: از ۱۳۵۹/۸/۱ تا ۱۳۶۰/۸/۳۰: مرحله توقف پیشروی دشمن و کسب آمادگی نسبی نیروهای خودی
- مرحله سوم: از ۱۳۶۰/۹/۱ تا ۱۳۶۱/۳/۳۰: مرحله آزادسازی اراضی اشغالی
- مرحله چهارم: از ۱۳۶۱/۴/۱ تا ۱۳۶۶/۱۲/۳۰: مرحله تهاجم ایران برای تصرف بخش‌هایی از خاک عراق.
- مرحله پنجم: از ۱۳۶۷/۱/۱ تا ۱۳۶۷/۴/۳۰: مرحله رکود ایران در جنگ
- مرحله ششم: از ۱۳۶۷/۴/۳۰ به بعد: مرحله پذیرش قطعنامه

به‌طور کلی، یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که:

- در طول هشت سال جنگ، ۹۱۴ پیام از امام خمینی به صورت عبارت، پاراگراف یا جملات طولانی تر در خصوص جنگ و با هدف تدبیر نظامی و بسیج مردم در جنگ بیان شده است.
- از این تعداد پیام، ۸۵ مورد مربوط به مرحله اول جنگ است که ۹/۳ درصد کل پیام‌ها را شامل می‌شود. از کل پیام‌های این مرحله، ۴۲ مورد معادل ۴/۶ درصد درباره متغیرهای درون‌دینی و ۴۴ مورد معادل ۴/۸ درصد درباره متغیرهای برون‌دینی بوده است.
- مرحله دوم جنگ، ۲۴۷ پیام معادل ۲۷ درصد پیام‌های امام را به خود اختصاص داده است. از کل پیام‌های این مرحله، ۹۱ مورد معادل ۱۰ درصد درباره متغیرهای درون‌دینی و ۱۵۶ مورد معادل ۱۷/۱ درصد درباره متغیرهای برون‌دینی بوده است.
- از کل پیام‌های امام درباره جنگ، ۱۴۱ مورد معادل ۱۵/۴ درصد درباره مرحله سوم جنگ است. از این تعداد، ۵۴ مورد معادل ۵/۹ درصد درباره متغیرهای درون‌دینی و ۸۷ مورد معادل ۹/۵ درصد درباره متغیرهای برون‌دینی بوده است.
- مرحله چهارم، ۴۲۳ پیام معادل ۴۶/۳ درصد از کل پیام‌های امام در جنگ را به خود اختصاص داده است. از این تعداد، ۱۵۰ مورد معادل ۱۶/۴ درصد درباره متغیرهای درون‌دینی و ۲۷۳ مورد معادل ۲۹/۹ درصد درباره متغیرهای برون‌دینی بوده است.
- مرحله پنجم جنگ، ۱۵ مورد از پیام‌های امام در جنگ، معادل ۱/۶ درصد، را به خود اختصاص داده است. از این تعداد، ۷ مورد معادل ۰/۸ درصد درباره متغیرهای درون‌دینی و ۸ مورد معادل ۰/۹ درصد درباره متغیرهای برون‌دینی بوده است.
- از کل پیام‌های امام در خصوص جنگ، ۳ مورد معادل ۰/۳ درصد مربوط به مرحله ششم بوده است. از این تعداد، ۲ مورد معادل ۰/۲ درصد درباره متغیرهای درون‌دینی و ۱ مورد معادل ۰/۱ درصد درباره متغیرهای برون‌دینی بوده است.
- به‌طور کلی، از کل پیام‌های امام در طول دوره جنگ که درباره ایجاد انگیزش اجتماعی بوده‌اند، ۶۴/۶ درصد آن‌ها درباره متغیرهای برون‌دینی و ۳۵/۴ درصد درباره متغیرهای درون‌دینی بوده‌اند.

مقایسه آمارهای مربوط به دوره‌های مختلف جنگ نشان می‌دهد که هم متغیرهای برون‌دینی و هم متغیرهای درون‌دینی، در طول دوره جنگ سیر نزولی داشته‌اند؛ به‌عنوان مثال، مراحل پنجم و ششم جنگ به ترتیب ۱/۶ درصد و ۰/۳ درصد از پیام‌های امام را به خود اختصاص داده‌اند. درواقع،

سال‌های هفتم و هشتم جنگ به ترتیب ۲/۸ درصد و ۲/۵ درصد از پیام‌های امام را شامل شده‌اند (افضلی و محسن‌زادگان، ۱۳۹۷: ۲۰-۱۰۰) (Afzali & Mohsenzadegan, 2018: 20-100).

در پاسخ به این سؤال که چرا تأثیرات این پیام‌ها در ابتدای جنگ و نیمه دوم آن متفاوت است، باید گفت که از منظر جامعه‌شناختی، عامل کاریزما در مدیریت و به‌ویژه جنگ، صرفاً متکی بر عوامل ماورایی نیست. امام نیز به این ساختار پیچیده مدیریت کاریزما واقف بود و بنابراین پیام‌های وی برای ایجاد انگیزش اجتماعی، بر پایه مجموعه‌ای از متغیرهای دینی و دنیوی و اکثراً دنیوی بوده است. علاوه بر این بستر پیاده‌سازی مدیریت کاریزماتیک، یعنی جامعه نیز در این سیر نقش دارد. جامعه بستر ایفای نقش دین است و دین در قالب متغیرهای دنیایی، نقش ماورایی کاریزما را عینیت می‌بخشد. به عبارتی، امام با تلفیق آموزه‌های مذهبی و ملی، تقویت اتحاد و انسجام درونی و بهره‌گیری بهینه از منابع انسانی، مدیریت روانی جنگ را برعهده گرفت (پرتال امام خمینی، ۱۳۹۶: ۱-۳) (Portal Imam Khomeini, 2017: 1-3). به نظر می‌رسد در نیمه اول دوره جنگ، بستر جامعه آمادگی لازم را برای ایجاد انگیزش اجتماعی داشت اما با نزدیک شدن به پایان جنگ، به دلیل کاهش آمادگی جامعه و ضعف ساختارهای اقتصادی و اجتماعی، نقش اثرگذار کاریزمایی امام نیز کاهش یافت. این مسئله کاملاً در پراکندگی پیام‌های وی در طول دوره جنگ مشاهده می‌شود.

از کل پیام‌های امام در طول دوره جنگ، ۳۴۶ پیام درباره مؤلفه‌های درون‌دینی بودند که سهم هریک از متغیرهای آن به شرح زیر بوده است: ۳۷ درصد معادل ۱۲۸ مورد درباره متغیر ترغیبی؛ ۲۴/۶ درصد معادل ۸۵ مورد درباره متغیر تکلیفی؛ ۱۷/۶ درصد معادل ۶۱ مورد درباره متغیر تکفیر خصم؛ ۱۱/۳ درصد معادل ۳۹ مورد درباره متغیر اسلام، ایمان و اتکال به خدا و ۹/۵ درصد معادل ۳۳ مورد درباره متغیر الگوسازی. از ۵۶۸ مورد اظهارات امام که جنبه برون‌دینی داشتند، بیشترین فراوانی از آن متغیر حقوقی با ۱۶/۵ درصد از ۵۶۸ مورد، یعنی ۹۴ مورد و کمترین فراوانی از آن متغیر مدیریتی با ۱/۴ درصد، یعنی ۸ مورد بوده است. پس از متغیر حقوقی، بیشترین فراوانی از آن متغیر آگاه‌سازی با ۱۴/۶ درصد، معادل ۸۲ مورد بوده است. این ارقام نشان می‌دهد که از میان ۱۶ متغیر اصلی برون‌دینی، امام بیش از همه به موارد زیر توجه داشته است: جلب توجه افکار عمومی درباره حقانیت ایران در ادامه جنگ، اثبات متجاوز بودن عراق و انگیزه ادامه جنگ دفاعی با هدف تنبیه متجاوز.

همچنین می‌توان بر اساس فراوانی مجموع متغیرهای دو مؤلفه درون‌دینی و برون‌دینی در طول دوره جنگ، نقش هریک از متغیرها را به تفکیک اولویت مشخص کرد. بر این اساس در کل دوره جنگ، به ترتیب بیشترین فراوانی مربوط به متغیرهای ترغیبی، حقوقی، تکلیفی، حقوقی، تکفیر خصم، سیاسی، اجتماعی، آگاه‌سازی، اسلام، ایمان و اتکال به خداوند است. در این میان، به ترتیب

متغیر ترغیبی رتبه اول، متغیر حقوقی رتبه دوم و متغیر تکلیفی رتبه سوم را دارند. به لحاظ جامعه‌شناختی، اگر امام بر عوامل سیاسی و اجتماعی و اقتصادی (مجموع عوامل دنیوی) تأکید نمی‌کرد، اساساً حلقه پیوند میان کاریزما و نهاد مرجعیت با پدیده جنگ به وجود نمی‌آمد و کاریزما در ایجاد انگیزش اجتماعی عینیت نمی‌یافت. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که توازن میان متغیرهای دینی و دنیوی، قدرت بسیج را برای مرجع دینی فزونی می‌دهد و در عین حال، اعلام آمادگی جامعه واقعی است که این قدرت و تأثیر را به وجود می‌آورد. از همین رو، دیده می‌شود که این توازن تا پایان جنگ حفظ نشده و در پایان جنگ، فقدان آمادگی جامعه و ضعف ساختارها و بنیان‌های اقتصادی و اجتماعی، آن را از تأثیر انداخته است (افضلی و محسن‌زادگان، ۱۳۹۷: ۵۷) (Afzali & Mohsenzadegan, 2018: 57).

از منظر جامعه‌شناسی اندیشه و عمل انسان، واقعیت و وضعیت را تغییر می‌دهد و وضعیت عینی نیز اندیشه و عمل انسان را دستخوش تغییر می‌کند. شاهد این مثال، تغییر مواضع امام خمینی با توجه به وضعیت عینی جنگ است؛ چنان‌که در بالا دیده شد، اندیشه وی بسته به نوع وضعیتی که در آن قرار دارد تغییر می‌کند و حجم و شدت تأکیدات و پیام‌ها کاهش یا افزایش می‌یابد.

۴-۲-۱. از آغاز جنگ تا فتح خرمشهر

جدول زیر نتایج مربوط به تحلیل محتوای پیام‌های امام را در چهار دوره مختلف، قبل از جنگ، از آغاز تا فتح خرمشهر، از فتح خرمشهر تا پذیرش قطعنامه و پس از جنگ نشان می‌دهد.

جدول ۲- نتایج تحلیل محتوای پیام‌های امام در چهار دوره جنگ

ردیف	شاخص	قبل از جنگ		از آغاز تا فتح خرمشهر		از فتح خرمشهر تا پذیرش قطعنامه		پس از جنگ		کل دوره
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	
1	تأثیر بر ادراک و شناخت و نگرش	60	10/00	25	0/27	15	0/14	15	3/35	3/44
2	تأثیر بر روحیه، احساس و عواطف	30	5/00	402	4/26	398	3/71	8	1/79	3/69
3	تأثیر بر رفتار و مواضع	35	5/83	320	3/39	401	3/73	17	3/79	4/19
4	تأثیر بر انگیزه و هیجان	40	6/67	380	4/03	370	3/44	10	2/23	4/09
5	تأثیر بر نیروهای نظامی خودی	20	3/33	310	3/29	350	3/26	12	2/68	3/14
6	تأثیر بر همه مردم خودی	35	5/83	305	3/23	320	2/98	20	4/46	4/13

1/47	1/79	8	1/26	135	1/19	112	1/67	10	تأثیر بر فرماندهان نظامی خودی	7
1/03	1/79	8	0/39	42	0/27	25	1/67	10	تأثیر بر کشورهای بی‌طرف	8
1/07	2/68	12	0/80	86	0/80	75	0/00	0	تأثیر بر رسانه‌ها	9
1/45	2/23	10	2/51	270	1/05	99	0/00	0	با هدف پیروزی	10
2/19	2/23	10	2/05	220	3/14	296	1/33	8	با هدف مقاومت و دفاع	11
1/06	1/12	5	2/18	234	0/95	90	0/00	0	با هدف ادامه نبرد	12
1/39	0/67	3	2/28	245	2/60	245	0/00	0	با هدف عملیات علیه دشمن	13
3/58	6/70	30	1/40	150	0/71	67	5/50	33	با هدف پشتیبانی از نظام	14
3/00	2/90	13	2/00	215	2/95	278	4/17	25	با هدف انسجام‌بخشی	15
1/89	3/13	14	2/30	247	2/14	202	0/00	0	تقویت اراده نیروهای خودی	16
1/38	0/45	2	2/89	310	2/20	207	0/00	0	تصویر مطلوب از نیروهای خودی	17
1/08	1/34	6	1/66	178	1/30	123	0/00	0	پوشش کاستی تجهیزات نظامی	18
0/47	0/00	0	0/95	102	0/92	87	0/00	0	تأثیر بر نظامیان دشمن	19
1/19	1/34	6	0/98	105	0/80	75	1/67	10	تأثیر بر مردم در کشور دشمن	20
0/50	0/00	0	1/32	142	0/69	65	0/00	0	تهدید و تحریم دشمن	21
0/67	0/45	2	1/30	140	0/92	87	0/00	0	بی‌اعتمادسازی و ناامیدی دشمن	22
2/40	3/13	14	1/77	190	0/53	50	4/17	25	تحمیل اراده خود بر دشمن	23
0/68	0/22	1	1/76	189	0/74	70	0/00	0	سردرگمی در دشمن	24
1/12	1/56	7	1/88	202	1/03	97	0/00	0	نامنی در دشمن	25
0/41	0/00	0	1/15	123	0/50	47	0/00	0	ممانعت از الحاق کشورها به دشمن	26
0/58	1/56	7	0/14	15	0/64	60	0/00	0	جلب حمایت کشورهای بی‌طرف	27
0/06	0/00	0	0/09	10	0/16	15	0/00	0	تشویق به تداوم بی‌طرفی‌ها	28
3/03	2/13	10	2/74	294	3/06	289	4/17	25	نمادسازی مذهبی	29
0/72	1/34	6	0/14	15	0/57	54	0/83	5	استفاده از آموزه‌های ملی	30

0/94	1/79	8	1/15	123	0/83	78	0/00	0	حذف و انکار محتوا	31
1/44	1/79	8	1/89	203	2/10	198	0/00	0	برچسب‌زنی و لقب‌سازی به دشمن	32
1/14	0/45	2	2/14	230	1/98	187	0/00	0	شبیه و ابهام در دشمن	33
1/17	0/67	3	2/25	242	1/77	167	0/00	0	برجسته‌سازی و انگشت‌نمایی دشمن	34
1/48	1/56	7	2/19	235	2/17	205	0/00	0	تقیب و زشت‌سازی دشمن	35
0/87	0/22	1	1/76	189	1/52	143	0/00	0	تفرقه و انشقاق در دشمن	36
3/05	4/02	18	2/22	238	2/14	202	3/83	23	تلقین و دهنیت‌سازی در جامعه	37
2/57	3/57	16	1/36	146	1/19	112	4/17	25	افتناع و متقاعدسازی در جامعه	38
1/90	1/56	7	2/79	300	3/23	305	0/00	0	تحریک و تهییج	39
2/38	0/89	4	1/65	177	1/65	156	5/33	32	تصریح و ترویج	40
1/26	0/67	3	2/15	231	2/21	208	0/00	0	تفرس‌سازی به دشمن	41
2/29	4/69	22	0/57	61	3/91	369	0/00	0	آرام‌سازی جامعه	42
1/34	0/45	2	2/69	289	2/23	210	0/00	0	یأس و ناامیدی در دشمن	43
0/00	0/00	0	0/00	0	0/00	0	0/00	0	دروغ‌پردازی و جعل	44
2/93	2/68	12	1/96	210	1/40	132	5/67	34	بزرگ‌نمایی توان خودی	45
1/67	1/12	5	2/00	215	3/55	335	0/00	0	وحشی‌سازی و وحشی‌نمایی دشمن	46
1/56	1/34	6	2/90	312	2/00	189	0/00	0	رعب و وحشت در دشمن	47
1/80	2/01	9	1/98	213	3/19	301	0/00	0	نامشروع‌سازی دشمن	48
1/19	2/01	9	1/44	155	1/30	123	0/00	0	ناکارآمدسازی دشمن	49
0/81	2/46	11	0/33	35	0/48	45	0/00	0	احساس گناه در دشمن	50
1/52	0/89	4	1/31	141	1/39	131	2/50	15	تخریب رهبران دشمن	51
1/57	0/45	2	2/66	286	3/17	299	0/00	0	تقویت ایثار و شهادت‌طلبی	52
3/96	5/12	24	2/59	278	3/16	298	5/00	30	تقابل اسلام و کفر	53

0/81	1/56	7	0/52	56	1/16	109	0/00	0	خشی سازی تبلیغات و شایعات دشمن	54
3/13	1/79	8	2/80	301	2/95	278	5/00	30	قدرت سازی از نیروی مردمی	55
3/13	3/35	15	1/51	162	0/99	93	6/67	40	آگاه سازی و هوشیاری سیاسی	56

منبع: (یافته های تحقیق)

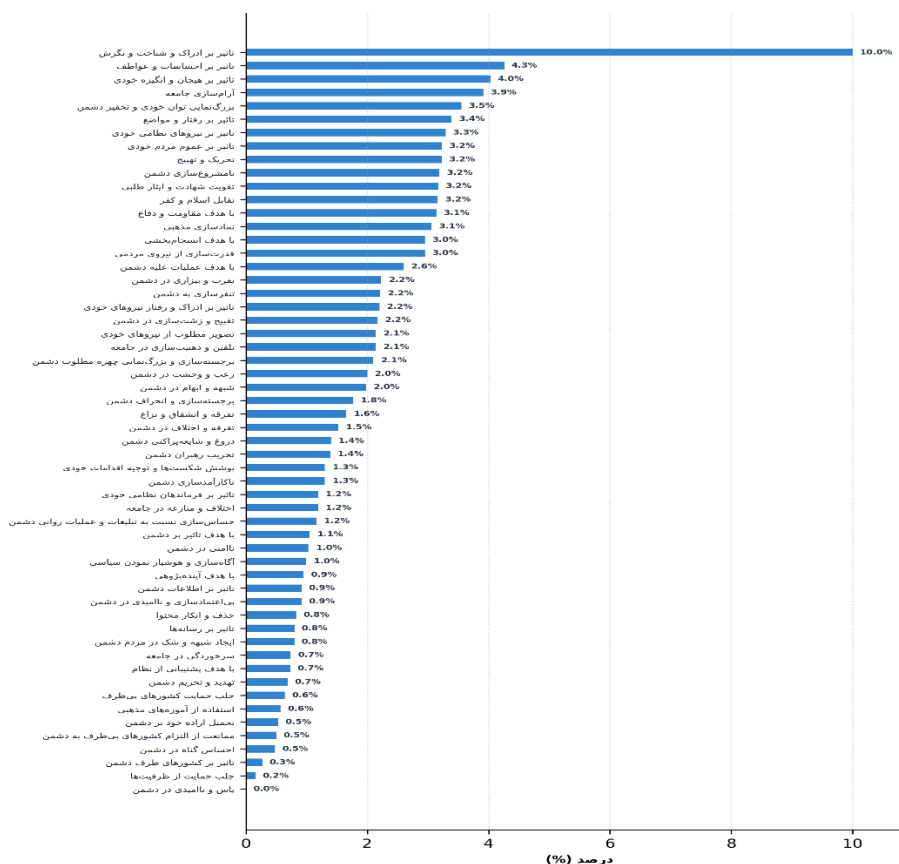
همان طور که نمودار ۲ نشان می دهد، در اولین دوره جنگ یعنی از آغاز تا فتح خرمشهر، این مؤلفه ها بیشترین فراوانی را در پیام های امام داشته اند: تأثیر بر روحیه و احساس و عواطف، تأثیر بر انگیزه و هیجان، آرام سازی جامعه، وحشی سازی و وحشی نمایی دشمن، تأثیر بر رفتار و مواضع، تأثیر بر نیروهای نظامی خودی، تأثیر بر همه مردم خودی، تحریک و تهییج، نامشروع سازی دشمن، تقویت ایثار و شهادت طلبی، تقابل اسلام و کفر، مقاومت و دفاع و نماد سازی مذهبی. در واقع، امام با شناختی که از وضعیت موجود جامعه در دومین سال پس از انقلاب داشت، با استفاده از این مؤلفه ها در صدد مدیریت روانی جامعه برآمد. در چنین شرایطی، اثر گذاری بر احساس و عواطف عموم و به خصوص انگیزه و هیجان قشر جوان جامعه، بالاترین درصد را در میان مؤلفه های تکرار شده در این دوره از پیام های امام دارد. وی به خوبی واقف بود که بسیج مردم برای مبارزه با دشمن تنها از طریق تحریک و تهییج هیجانات عمومی مردم امکان پذیر است. در همین رابطه، افزایش اعتماد به نفس در مردم و مسئولین و کوچک و حقیر شمردن دشمن در سخنان ایشان نمود آشکاری دارد (طاهری، ۱۴۰۲: ۱-۳) (Taheri, 2024: 1-3).

تحلیل محتوای پیام های امام نشان می دهد که او به بهترین شکل این مدیریت را در پیام های خود به انجام رسانده است. آرام سازی جامعه و وحشی نمایی دشمن که در رتبه بعد دارای بالاترین فراوانی هستند نیز در این دوره منطبق بر اصول عملیات روانی اند. امام با استفاده از پیام های خود و به خصوص تکیه بر قدرت مردم، مانع از تشویش و آشفتگی وضعیت اجتماعی و سیاسی شد. وی با این پیام «که یک دزدی آمده است و سنگی انداخته و فرار کرده»، آرامش را به جامعه برگرداند. مردم که امام خمینی را با تمام وجود پیشوای خود می دانستند، این پیام او را نشانه ای از ناچیز شمردن تهاجم دشمن دانستند و لذا جامعه با متانت و آرامش بیشتری خود را مهیای دفاع از کشور نمود (کتابی، ۱۳۹۸: ۵۵) (Ketabi, 2019: 55). مؤلفه وحشی نمایی دشمن که در رتبه سوم فراوانی مؤلفه ها در پیام های امام قرار دارد نیز منطبق بر اصول مدیریت روانی جنگ است. امام به خوبی با پیام های خود، وحشی گری صدام را به اطلاع و آگاهی مردم جامعه خودی و عراق رساند و با آشکار نمودن شخصیت واقعی صدام، چهره ای نامشروع از او به چالش کشید.

از دیگر مؤلفه‌هایی که نمود و عینیت بیشتری در پیام‌های امام در این دوره داشت، نمادسازی مذهبی و تقابل اسلام و کفر بود که امام بخش عمده‌ای از مدیریت روانی جنگ را از طریق آن‌ها به انجام رساند. امام از طریق این دو مؤلفه، بیشترین اثرگذاری را بر مواضع و رفتار نیروهای خودی و دشمن گذاشت. اشتراک دینی و مذهبی دو جامعه عراق و ایران، نمادسازی مذهبی را به ابزار مناسبی برای تقبیح عملکرد رژیم بعث در عراق تبدیل کرد و امام به‌خوبی آن را در پیام‌های خود منعکس ساخت. روایت تقابل اسلام و کفر از وضعیت جنگ ایران و عراق، بازنمایی جدیدی بود که امام با تکیه بر مبانی فقهی، دینی و مذهبی خود از آن ارائه کرد و به‌دلیل جنبه‌های واقع‌گرایانه آن، هم در داخل و هم در سطح جهان اسلام مورد پذیرش قرار گرفت (استوار، ۱۴۰۱: ۴۱) (Ostevar, 2022: 41).

نمودار ۲- نتایج آماری تحلیل محتوای پیام‌های امام از منظر عملیات روانی: از آغاز تا فتح

خرمشهر

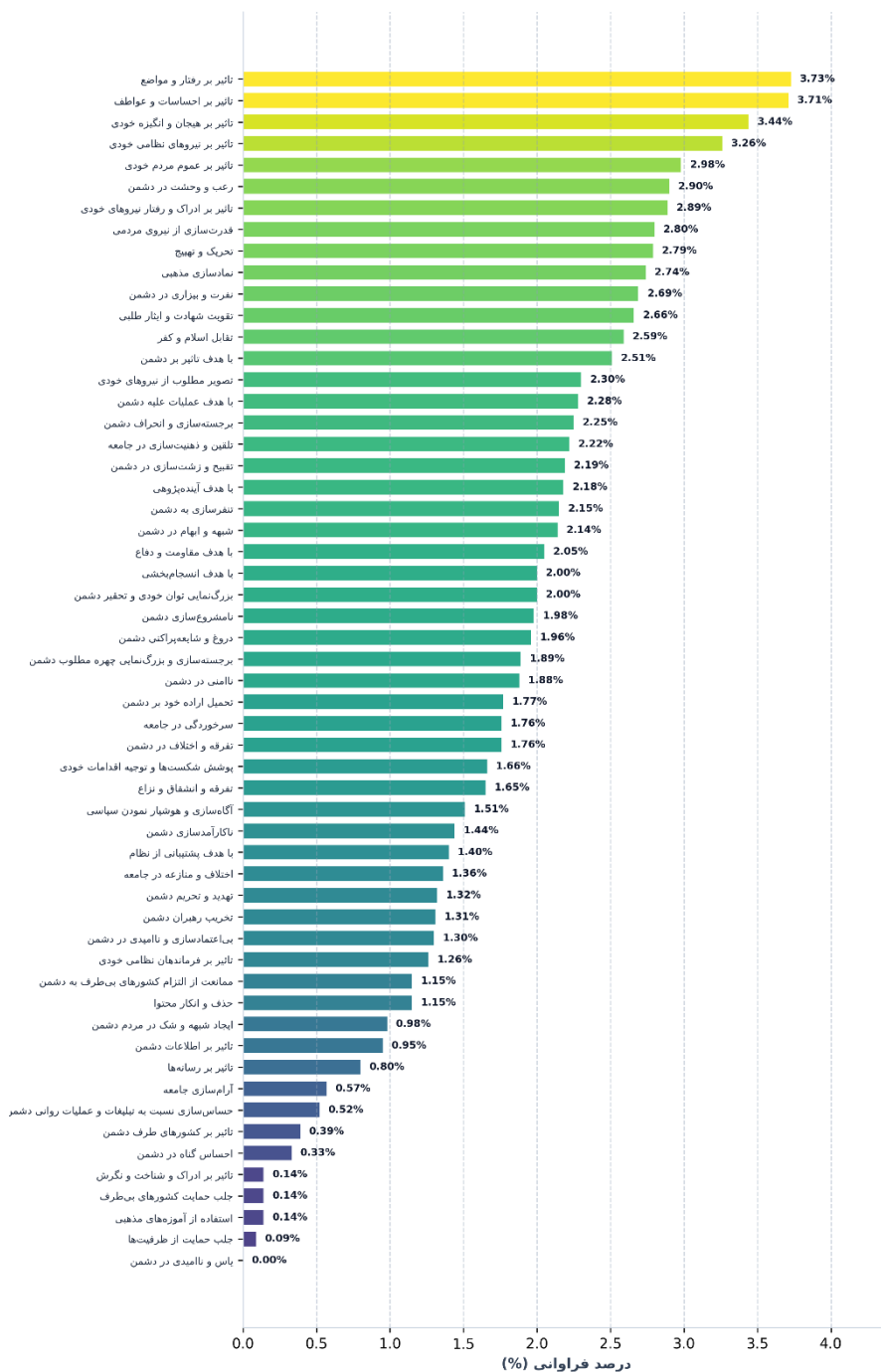
منبع: یافته‌های تحقیق

۴-۲-۲- از فتح خرمشهر تا پذیرش قطعنامه

وضعیت برتر ایران در جبهه در مقطع زمانی بعد از فتح خرمشهر ایجاب می‌کرد تا امام با استفاده از مؤلفه‌ها و شاخص‌های متفاوت‌تری نسبت به دوره قبل، به مدیریت روانی جامعه و جبهه‌های جنگ بپردازد. پس از فتح خرمشهر، وضعیت در جبهه‌ها تغییر کرد و با اخراج مهاجم از سرزمین‌های کشور، این ایران بود که شرایط را تعیین می‌کرد. همان‌طور که جدول ۲ و شکل ۳ نشان می‌دهند، امام در چنین وضعیتی راهبردهای مدیریت روانی خود را تا اندازه‌ای تغییر داد و از طریق شاخص‌های متفاوتی کنترل و مدیریت جامعه و جبهه را به دست گرفت. در این دوره، امام کماکان شاخص‌های تأثیرگذاری بر احساسات، عواطف، رفتار و مواضع و هیجانات جامعه را در رأس کنش‌های مدیریت روانی خود قرار داد. فراوانی پیام‌های امام در این شاخص‌ها در نمودار بالا کاملاً مشهود است. یأس و ناامیدی در دشمن از طریق ادامه نبرد با هدف تنبیه متجاوز در این دوره، همان‌طور که در نمودار نیز پیداست، یکی از مهم‌ترین شاخص‌هایی بود که امام با استفاده از آن به مدیریت جنگ پرداخت. همچنین، امام با استفاده از سه شاخص تقابل اسلام و کفر، توسل به نمادهای مذهبی و فرهنگ شهادت‌طلبی در پیام‌های خود، علاوه بر مدیریت روانی جامعه و جامعه دشمن (عراق)، سایر کشورهای اسلامی را نیز در عرصه مدیریت روانی خود وارد کرد. عملیات روانی امام در این خصوص باعث شد که بخش مهمی از کشورهای اسلامی تحت تأثیر فضای سنگین رسانه‌ای دشمن قرار نگرفته و علی‌رغم نژاد و هویت عربی، مانند قبل حمایت‌های خود را از رژیم بعث کاهش دهند. این استراتژی علاوه بر اینکه زمینه‌ساز انسجام‌بخشی جنبش‌های اسلامی در جهان اسلام می‌شد، به نوعی ترس و واهمه را برای دشمن نیز ایجاد می‌کرد. امام در این دوره از سایر شاخص‌های مدیریت روانی نیز همان‌طور که جدول نشان می‌دهد استفاده برد و جامعه خودی، دشمن و بی‌طرف را تحت مدیریت روانی خود قرار داد. با این حال، یافته‌های به دست آمده از تحلیل کمی پیام‌های امام نشان می‌دهد که مدیریت جامعه دشمن و بی‌طرف در این دوره نسبت به دوره قبل بیشتر بوده است.

نمودار ۳- نتایج آماری تحلیل محتوای پیام‌های امام از منظر عملیات روانی: از فتح خرمشهر تا

پذیرش قطعنامه

منبع: یافته‌های تحقیق

۴-۲-۳- دوره پس از جنگ

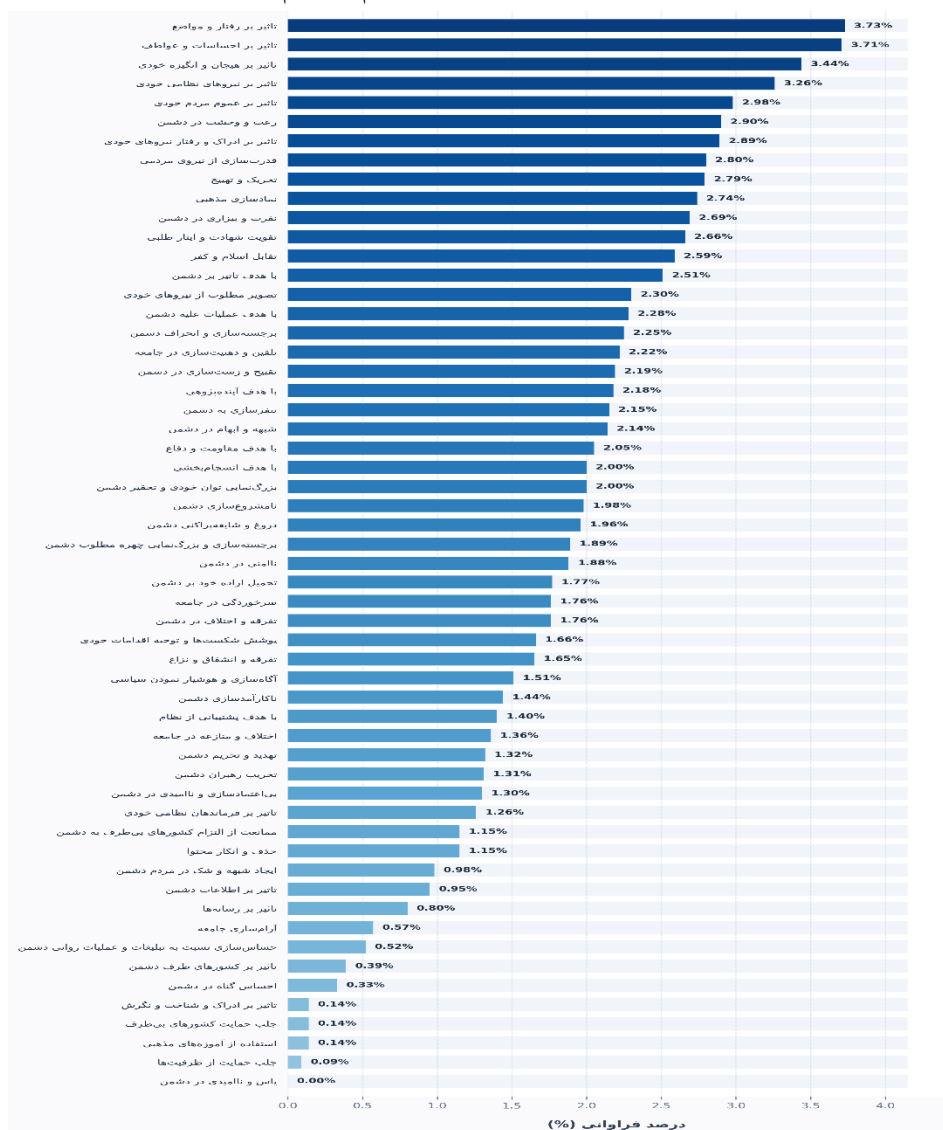
همان‌طور که نمودار ۴ نشان می‌دهد، در این مقطع بیشترین فراوانی پیام‌های امام به ترتیب مربوط به مؤلفه‌های پشتیبانی از نظام، تقابل اسلام و کفر، آرام‌سازی جامعه، تأثیر بر مردم خودی، تلقین و ذهنیت‌سازی در جامعه، تأثیر بر رفتار و مواضع، اقناع و متقاعدسازی جامعه، آگاه‌سازی و هوشیاری سیاسی، تأثیر بر رفتار و شناخت و نگرش، تحمیل اراده خود بر دشمن و تقویت اراده نیروهای خودی بوده است. در تحلیل این یافته‌ها می‌توان گفت که به نظر می‌رسد در مقایسه با دوره قبل، تکنیک‌های موردنظر امام در مدیریت روانی جنگ در این دوره تا اندازه‌ای متفاوت بوده است. مصلحت‌گرایی با هدف پشتیبانی از نظام، بیشترین فراوانی را در بین پیام‌های امام داشته است. درواقع، امام برای پذیرش قطعنامه ابتدا به مدیریت روانی جامعه پرداخت و با استفاده از پیام‌های خود، زمینه اجتماعی لازم را در جامعه برای پذیرش آن فراهم نمود. پذیرش قطعنامه از سوی مردم، مهم‌ترین شاخص تراز ثبات اجتماعی در مقطع پس از جنگ بود که هوشمندان از سوی امام مدیریت شد. تقابل اسلام و کفر، به عنوان دومین شاخص اثرگذار در مدیریت روانی جامعه در این مقطع از جنگ، مربوط به چگونگی موضع‌گیری در قبال پایان جنگ بود. امام با توسل به این آموزه مذهبی و استفاده از تجارب تاریخی مانند صلح حدیبیه، پذیرش قطعنامه را پایان جنگ اسلام و کفر ندانست و از همین منظر، ذهنیت جامعه را برای آمادگی در برابر تجاوزات احتمالی دشمن مهیا ساخت. آرام‌سازی جامعه، به عنوان یکی دیگر از مؤلفه‌های مهم عملیات روانی در این مقطع، در پیام‌های امام فراوانی بالایی داشت. پذیرش قطعنامه از سوی امام که برخلاف میل باطنی و مواضع او در ماه‌های قبل بود در هر حال نیازمند آرام‌سازی جامعه و جلوگیری از تنش‌های سیاسی ناشی از اختلاف سلیقه جناح‌های سیاسی بود که به خوبی مدیریت شد. مقام معنوی امام و ایمان شهودی ایشان، تحمل سختی‌ها و مخاطرات به وجود آمده را سهل و آسان کرده بود (ایسنا، ۱۴۰۰) (Isna, 2021). تأثیر بر مردم خودی، به عنوان یکی دیگر از شاخص‌های مدیریت روانی در این مقطع جنگ از سوی امام مورد استفاده قرار گرفت. آنچه بیشترین تأثیر را بر دیدگاه مثبت مردم و پذیرش تصمیمات جنگ گذاشت، شورایی کردن تصمیم پذیرش قطعنامه و تبیین درست آن از سوی امام با پیام‌های مناسب برای اقشار مختلف اجتماعی بود. پذیرش قطعنامه ۵۹۸ نیازمند زمینه‌سازی بود تا برای افکار عمومی و رزمندگان قابل توجیه شود اما شرایط منطقه‌ای و بین‌المللی تطویل زمان را به زیان کشور می‌کرد (هدایتی خمینی، ۱۳۷۰: ۷۰) (Hedayati Khomeini, 1991: 70).

تلقین و ذهنیت‌سازی در جامعه، تأثیر بر رفتار و مواضع و اقناع و متقاعدسازی جامعه، سه شاخص مهم مدیریت روانی هستند که در این مقطع از جنگ مورد استفاده امام قرار گرفتند. ذهنیت‌سازی توسط وی در جامعه پس از پیشنهادات سازمان ملل برای آتش‌بس شروع شد. امام با استفاده از وجهه

فقاہتی خود در جامعه و از طریق نمادهای مذهبی به بهترین شکل ذهنیت جامعه را برای پذیرش قطعنامه آماده کرد و با متقاعدسازی مردم، مواضع و کنش‌های رفتاری آن‌ها را در تأیید این وضعیت تحت تأثیر قرار داد.

۵- مقایسه تحلیل محتوای چهار دوره پیام‌های امام در جنگ

نمودار ۴- مقایسه تحلیل محتوای چهار دوره پیام‌های امام در جنگ

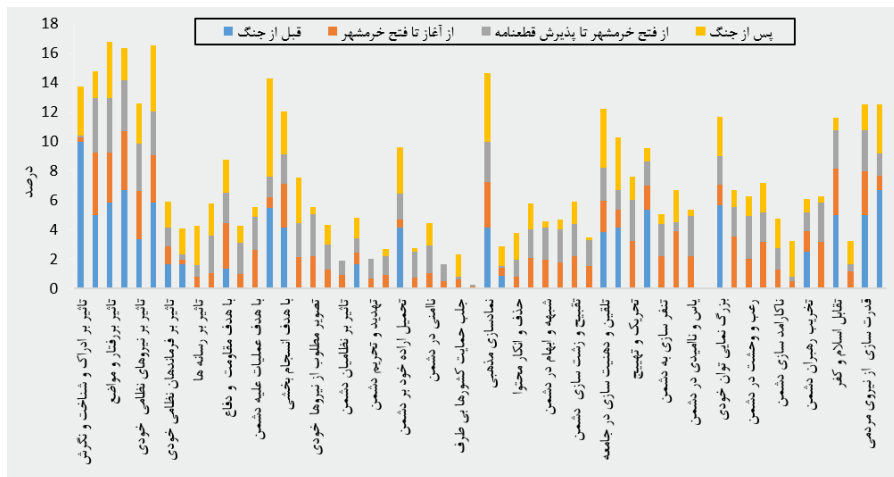
منبع: (یافته‌های تحقیق)

عملیات روانی امام خمینی در پیام‌های جنگ ایران و عراق بر شاخص‌های ایجابی و اخلاقی تأکید داشت و از اصول غیراخلاقی اجتناب می‌کرد. بیشترین توجه امام در پیام‌ها به شاخص‌هایی مانند تأثیر بر رفتار و مواضع، تأثیر بر مردم خودی، افزایش انگیزه و هیجان، نمادسازی مذهبی، تقویت روحیه و عواطف، پشتیبانی از نظام، تأثیر بر ادراک و شناخت، آگاهی‌سازی و تقویت نیروی مردمی معطوف بود. این شاخص‌ها نشان دهنده تمرکز امام بر استفاده از روش‌های الهام‌بخش و مثبت برای مدیریت روانی جامعه بودند. در مقابل، کمترین توجه به شاخص‌هایی مانند دروغ‌پردازی و جعل، تشویق به بی‌طرفی کشورها، تحریم و تهدید دشمن و سردرگمی در دشمن بوده است. این امر نشان می‌دهد که امام برخلاف عملیات روانی کلاسیک که در سایر کشورها دیده می‌شود، بعد اخلاقی و انسانی مبارزه را در نظر گرفته و هیچ‌گاه هدف را فدای وسیله نکرد. اگرچه امام در برخی موارد از شاخص‌های سلبی مانند تهدید یا ارباب دشمن استفاده کرده است اما این موارد در مقایسه با شاخص‌های ایجابی بسیار کمتر بوده‌اند. رویکرد امام نشان دهنده مدیریتی متعهد به اصول اخلاقی و اسلامی و تمرکز بیشتر بر تقویت روحیه و آگاهی مردم خودی بود تا تضعیف طرف مقابل.

شاخص‌های پرتکرار در پیام‌های امام خمینی نشان می‌دهند که او با استفاده از نمادهای مذهبی به دنبال تأثیرگذاری بر مردم خودی و جامعه بود. امام هم‌زمان به هر دو وجه احساسی-انگیزشی (مانند تقویت روحیه، انگیزه، عواطف و تلقین) و عقلانی-منطقی (مانند تأثیر بر رفتار، ادراک، شناخت و آگاهی‌سازی) توجه داشت.

یافته‌های به دست آمده از مقایسه چهار دوره مورد مطالعه حاکی از این است که شاخص‌های به کار رفته در پیام‌های امام خمینی متناسب با شرایط هر دوره تنظیم شده است. در دوره قبل از جنگ، متأثر از وضعیت انقلابی جامعه و تجارب امام در مبارزه، شاخص‌هایی مانند آگاه‌سازی سیاسی، تقویت نیروی مردمی، تأثیر بر ادراک، انگیزه، روحیه و پشتیبانی از نظام بیشترین فراوانی را داشتند. از مضامین اصلی این دوره می‌توان به طرح بسیج بیست میلیونی و ایجاد انگیزه برای مقابله با نیروهای ضد انقلاب اشاره کرد.

نمودار ۵- مقایسه نتایج تحلیل محتوای پیام‌های امام در چهار مرحله جنگ

منبع: (یافته‌های تحقیق)

در مرحله دوم جنگ (از آغاز جنگ تا فتح خرمشهر)، امام خمینی با استفاده از مضامین احساسی، عاطفی و انگیزشی به مدیریت روانی جامعه پرداخت تا به وضعیت نامناسب ناشی از حمله ناگهانی دشمن پاسخ دهد. مضامین دینی مانند نمادسازی مذهبی، تقابل اسلام و کفر و تقویت روحیه ایثار و شهادت‌طلبی محور پیام‌های او بودند.

در مقطع سوم جنگ، با تغییر وضعیت به نفع نیروهای خودی، امام خمینی مضامین پیام‌های خود را متناسب با شرایط تغییر داد. علاوه بر مضامین احساسی و انگیزشی از روش‌های اقناع‌سازی منطقی برای جبهه خودی و همچنین عملیات روانی علیه دشمن و کشورهای بی‌طرف استفاده کرد. او با تقویت نیروی مردمی و بهره‌گیری از نمادهای مذهبی، تلاش کرد اراده خود را بر دشمن تحمیل کند.

در مقطع پس از پذیرش قطعنامه، عملیات روانی امام خمینی شباهت زیادی به مرحله آغاز جنگ داشت. امام ابتدا با آرام‌سازی جامعه، استفاده از مضامین عقلانی و منطقی و ایجاد انسجام ذهنی، تلاش کرد جامعه را متقاعد کند. سپس با تحقیر دشمن، بزرگ‌نمایی توان خودی و بهره‌گیری از نمادهای مذهبی مانند تقابل اسلام و کفر، جامعه را از نظر احساسی و انگیزشی تقویت کرد. نهایتاً، او جامعه را از وضعیت ناپایدار به ثبات و آرامش هدایت کرد.

نتیجه‌گیری

عملیات روانی امام خمینی در جنگ ایران و عراق، در تمایز با تئوری‌های کلاسیک عملیات روانی و مبتنی بر بستر دینی-مذهبی، فراتر از یک استراتژی نظامی، نقش مهمی در بسیج اجتماعی جامعه و مقاومت در برابر تجاوز خارجی داشت و در مقیاس فراملی، تحرکات جنبش‌های اسلامی در جهان اسلام را نیز تحت تأثیر قرار داد. نتایج نشان داد که صدور پیام‌های امام در خصوص جنگ، مبتنی بر وضعیت عینی جامعه و عرصه نبرد بوده است. از همین رو، حجم، نوع، شدت، مضمون و ضریب تکرار پیام‌های وی در دوره‌های مختلف جنگ متغیر بوده است. از منظر مضمون و محتوا در دوره‌های اول و دوم (قبل از جنگ و از آغاز تا فتح خرمشهر) بیشتر متغیرهای درون‌دینی نقش غالب داشتند و در اواخر جنگ، به تدریج نقش متغیرهای برون‌دینی بیشتر شد. ضریب تکرار شاخص‌های ۵۶ گانه عملیات روانی در هریک از دوره‌های چهارگانه با توجه به واقعیات اجتماعی و عرصه نبرد متفاوت بوده است. آگاه‌سازی سیاسی و تأثیرگذاری بر انگیزه و روحیه با هدف پشتیبانی در دوره قبل از جنگ، تأکید بر مضامین احساسی، عاطفی و انگیزشی در دوره قبل از فتح خرمشهر، اقناع‌سازی منطقی در جبهه خودی و تفرس‌سازی نسبت به دشمن در دوره پس از فتح خرمشهر و آرام‌سازی جامعه با هدف خروج از بحران در دوره پس از پذیرش قطعنامه، محور مضامین متفاوت پیام‌های امام درباره جنگ بودند که وی بر مدار واقعیات اجتماعی و با استفاده از آن‌ها جنگ را مدیریت کرد. تأثیرگذاری گسترده عملیات روانی امام در جنگ، ریشه در انطباق مدیریت روانی با واقعیات‌های اجتماعی در هریک از این دوره‌ها داشته است.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان، مقاله پیش‌رو فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

فهرست منابع

منابع فارسی

- استوار، مجید. (۱۴۰۱). تحلیلی بر ویژگی‌های نمادساز رهبری امام خمینی در میدان دفاع مقدس. *پژوهشنامه انقلاب اسلامی*، ۱۲(۴۴).
- افتخاری، اصغر و ذالفقاری، مهدی. (۱۳۹۳). الگوی مدرن عملیات روانی آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران. *فصلنامه مجلس و راهبرد*، ۲۱(۷۸).
- افتخاری، اصغر. (۱۳۸۶). *تهدیدات نرم، تقریرات کلاس درس، دوره هفتم دکتری، تهدیدات امنیت ملی*. تهران: دانشگاه عالی دفاع.
- افضلی، رسول و محسن زادگان، امیر. (۱۳۹۶). *بررسی مواضع نظامی امام خمینی (ره) در جنگ ایران و عراق*. تهران: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس.

- الیاسی، محمدحسین. (۱۳۸۳). کاربرد عملیات روانی در جنگ‌های نامتقارن. *فصلنامه مطالعات بسیج*، ۷(۳۳).
- امام خمینی، روح‌الله. (۱۳۶۴). *صحیفه امام*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- امینی، آرمن. (۱۳۸۳). عملیات روانی آمریکا برای حمله به عراق. *فصلنامه مطالعات خاورمیانه*، ۱۱(۳ و ۴).
- ایسنا. (۱۴۰۰). چند مسئله راهبردی درباره امام خمینی (ره) و جنگ تحمیلی. بازیابی از: <https://www.isna.ir/news/1400031209520>
- باقر صاد، ناصر. (۱۴۰۱). *شیوه‌های عملیات روانی امام خمینی (ره) در جنگ تحمیلی*. تهران: نشر کاشف علم.
- بهمش، مرتضی. (۱۳۸۷). کاربرد عملیات روانی در پشتیبانی از عملیات تاکتیکی. *فصلنامه علوم و فنون نظامی*، ۱۲.
- پارسا، کیانه. (۱۳۹۵). *عملیات روانی جنگ نرم در عصر اطلاعات*. کنفرانس بین‌المللی اقتصاد در قرن بیست و یکم.
- پرتال امام خمینی. (۱۳۹۶). *تأملی کوتاه بر الگوی مدیریتی حضرت امام (س) در دوران دفاع مقدس*. بازیابی از: <http://www.imam-khomeini.ir/fa/n3065>
- پرتال امام خمینی. (۱۴۰۲). *تعبیر امام خمینی: آگاهی، مشارکت و نظارت مردم بر حکومت، بزرگ‌ترین ضامن حفظ امنیت جامعه است*. بازیابی از: <http://www.imam-khomeini.ir/fa/n158649>
- پورحسن، ناصر و حاجتی، حامد. (۱۴۰۲). تأثیر راهبرد دفاع متحرک شوروی در بحران تطویل و پایان جنگ عراق علیه ایران. *بحران پژوهی جهان اسلام*، ۱۰(۱)، ۱-۱۹.
- تافلر، آلون. (۱۳۷۰). *جابه‌جایی در قدرت، دانایی، ثروت و خشونت در آستانه قرن بیست و یکم*. (ترجمه شهین‌دخت خوارزمی، ج ۲). تهران: نشر خوارزمی.
- تشکری، محمود. (۱۳۹۰). سازوکارهای بهره‌گیری از نیروهای مقاومت بسیج از عملیات روانی در تحقق امنیت اجتماعی. *مجله مطالعات امنیت اجتماعی*، ۱(۲۸).
- جمالی، جواد. (۱۳۸۸). درآمدی بر الگوی مدیریت افکار روانی امام خمینی. *نشریه مطالعات عملیات روانی*، ۲۴.
- حبیبی، محمدباقر و حاتمی، حمیدرضا. (۱۳۸۸). بررسی شیوه‌های عملیات روانی علیه ایران از نظر نیروهای نظامی. *مجله روانشناسی نظامی*، ۱(۱).
- حسینی، حسین، علیی، محمدولی و یوسفی، جعفر. (۱۳۹۵). عملیات روانی دشمن علیه مأموریت‌های فرهنگی- اجتماعی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی. *فصلنامه پژوهش‌های حفاظتی امنیتی*، ۵(۱۷).
- دلیرپور، پرویز. (۱۳۹۷). کاربرد مدل تحلیل رفتار متقابل در حوزه عملیات روانی و قدرت نرم در جنگ‌های نیابتی جهان اسلام. *فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام*، ۳(۲۷).
- رضایی، محسن. (۱۳۸۴). پاسخ به چند پرسش درباره جنگ ایران و عراق. تهران: نشر اندیکا.
- روشنی، رضا. (۱۳۹۶). چشم‌اندازهای جمهوری اسلامی ایران برای مقابله با عملیات روانی دشمن. *مجله مطالعات دفاعی استراتژیک*، ۶(۷۱).
- زرقانی، سیدهادی. (۱۴۰۰). بررسی و تبیین راهبردهای دفاعی حضرت امام خمینی در دفاع مقدس. *فصلنامه دفاع مقدس*، ۷(۳).
- زرقانی، سیدهادی، بخشی شادمهری، فاطمه، عابدی شجاع، فرزاد و حجتی پناه، نرگس. (۱۴۰۲). بررسی و تبیین راهبردهای عملیات روانی در دفاع مقدس از منظر حضرت امام (ره). *دوفصلنامه مطالعات دفاع مقدس و نبردهای معاصر*، ۵(۸).
- سلیمانی خشاب، عباسعلی. (۱۴۰۲). مرور نظام‌مند مؤلفه‌های موثر در الگوی عملیات روانی از دیدگاه نویسندگان ایرانی. *دوفصلنامه علمی دانش سیاسی*، ۳۷(۱۰).

- طاهری، فضل‌الله. (۱۴۰۳). نقش رهبری امام‌خمينی(ره) در عملیات روانی. بازیابی از: <https://basij.um.ac.ir/index.php/fa/2017-12-08-08-30-10/1327-2017-11-28-13-05-49>
- فرقانی‌نیا، جمشید و کمالی، سیدمحسن. (۱۳۸۵). آشنایی مختصر با عملیات ضد جنگ روانی. فصلنامه علوم و فنون نظامی، ۳(۷).
- قاضی، حسن. (۱۳۹۸). شناسایی و اولویت‌بندی تاکتیک‌های عملیات روانی به کار رفته در سطح راهبردی توسط بازیگران منازعات منطقه‌ای غرب آسیا (۲۰۰۳-۲۰۱۷م). فصلنامه بین‌رشته‌ای دانش راهبردی، ۳۶.
- قیصری، نوراله و قربی، محمدجواد. (۱۳۹۱). بررسی ابعاد نرم‌افزاری قدرت و پدیده عملیات روانی. فصلنامه مهندسی فرهنگی، ۶(۶۵).
- کتابی، امیرعلی. (۱۳۹۸). نقش راهبردی امام خمینی(ره) در مدیریت جنگ در دوران دفاع مقدس. فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، ۵(۳)، ۶۵-۴۹.
- محمدنیا، مهدی و میرعالی، گلناز. (۱۳۹۷). علل اقتصاد سیاسی ایران در پذیرش قطعه‌نامه ۵۹۸. بحران‌پژوهی جهان اسلام، ۵(۱)، ۱۷۱-۲۱۲.
- محمودی، زینب. (۱۳۹۷). مبانی احکام فقهی عملیات روانی. رساله دکتری، دانشگاه تهران، دانشکده الهیات و معارف اسلامی.
- مرادی، علی؛ طبیبی جلیلی، مرتضی و حیدری، محمدعلی. (۱۳۹۵). بررسی و واکاوی فقهی و حقوقی عملیات روانی. فصلنامه پژوهشنامه حقوق اسلامی، ۱۷(۱).
- مردانیان، حمید. (۱۳۹۲). نقش امام خمینی در مدیریت جنگ و پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی در دوران دفاع مقدس. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی.
- نایینی، علی محمد. (۱۳۸۲). راهبردها و محورهای عملیات روانی جمهوری اسلامی. نشریه مطالعات عملیات روانی، ۳.
- نیک رهی، مجتبی و توکلی، پژمان. (۱۳۹۸). امام خمینی و مدیریت روانی جنگ تحمیلی. تهران: نشر فانوس.
- هدایتی خمینی، عباس. (۱۳۷۰). شورای امنیت و جنگ تحمیلی (عراق علیه جمهوری اسلامی ایران). تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.

منابع انگلیسی

- Festinger, L. (1957). *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Holsti, O. R. (1969). *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Hyman, H. H., & Sheatsley, P. B. (1947). Some reasons why information campaigns fail. *Public Opinion Quarterly*, 11(3), 412-423.
- Krech, D., & Crutchfield, R. S. (1948). *Theory and problems of social psychology*. McGraw-Hill.
- Lasswell, H. D. (1948). *The Structure and Function of Communication in Society*. In L. Bryson (Ed.), *The Communication of Ideas*. Harper & Row.
- Nye, J. S., Jr. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. PublicAffairs.

Translated References to English

- Afzali, R. & Mohsen Zadgan A. (2017). The Study of Imam Khomeini's Military Stances during the Iran-Iraq War. Tehran: *IRGC Center for Sacred Defense Documents and Research*. [In Persian]

- Amini, A. (2004). US Psychological Operations for the Invasion of Iraq. *Middle East Studies Quarterly*, 11(3-4). [In Persian]
- Bagher Sad, N. (2022). *Psychological Operations Methods of Imam Khomeini during the Imposed War*. Tehran: Kashef Elm Publishing. [In Persian]
- Behmanesh, M. (2008). The use of psychological operations in supporting tactical operations. *Military Science and Tactics*, 5(12), 116–130. [In Persian]
- Dalirpour, P. (2018). Applying TA Model in PSYOP and soft power in the recent Islamic World proxy wars. (2018). *Political Studies of Islamic World*, 7(3), 81–100. [In Persian]
- Eftekhari, A. (2007). *Soft Threats: Lecture Notes, Seventh PhD Course, National Security Threats*. Tehran: Supreme National Defense University. [In Persian]
- Eftekhari, A., & Zolfaghari, M. (2014). The modern model of American psychological operation against Islamic Republic of IRAN. *Majlis and Rahbord*, 21(78), 201–233. [In Persian]
- Elyasi, M. H. (2004). The Application of Psychological Operations in Asymmetric Warfare. *Basij Studies Quarterly*, 7(33). [In Persian]
- Forghaninia, J., & Kamali, S. (2007). Brief introduction to anti-war psychological operations. *Military Science and Tactics*, 3(7), 5–13. [In Persian]
- Ghazi, H. (2019). Identification and Prioritization of Psychological Operations Tactics Used at the Strategic Level by Regional Actors in West Asian Conflicts (2003-2017). *Strategic Knowledge Interdisciplinary Quarterly*, 36. [In Persian]
- Gheysari, N. & Ghorbi, M. (2012). Study of Software Dimensions of Power and Psychological Operations Phenomenon. *Cultural Engineering Quarterly*, 6(65). [In Persian]
- Hedayati Khomeini, A. (1991). *The Security Council and the Imposed War (Iraq against Iran)*. Tehran: Center for Political and International Studies. [In Persian]
- Hobbi, M. B., & Hatami, H. R. (2009). Studying psychological operation methods against Iran from viewpoint of military forces. *Journal of Military Psychology (JMP)*, 1(1), 33–42. [In Persian]
- Hosseini, H., Aliei, M. V., & Yousefi, J. (2016). Enemy psychological operations against the cultural-social missions of the Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC). *Protective Security Research Quarterly*, 5(17). [In Persian]
- Imam Khomeini Portal. (2017). *A Brief Reflection on the Managerial Model of Imam Khomeini during the Sacred Defense*. Available at: Imam Khomeini Portal. <http://www.imam-khomeini.ir/fa/n3065> [In Persian]
- Imam Khomeini Portal. (2021). *Imam Khomeini's Statement: People's Awareness, Participation, and Supervision are the Main Guarantees of Society's Security*. Available at: Imam Khomeini Portal. <http://www.imam-khomeini.ir/fa/n158649/> [In Persian]
- Imam Khomeini, R. (1985). *Sahifeh-ye Imam*. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- ISNA. (2021). *Some Strategic Issues Regarding Imam Khomeini and the Imposed War*. Available at: ISNA. <https://www.isna.ir/news/1400031209520/%> [In Persian]
- Jamali, J. (2009). Introduction to Imam Khomeini's Psychological Management Model. *Journal of Psychological Operations Studies*, 24. [In Persian]
- Ketabi, A. (2019). The strategic role of Imam Khomeini in managing the war during the holy defense. *Holy Defense Studies*, 5(3), 49–65. [In Persian]
- Mahmoudi, Z. (2018). *Foundations of Jurisprudential Rulings of Psychological Operations*. PhD Dissertation, University of Tehran, Faculty of Theology and Islamic Studies. [In Persian]
- Mardanian, H. (2013). *The Role of Imam Khomeini in Managing the War and Advancement of the Islamic Revolution during the Sacred Defense*. MA Thesis, University of Tehran, Faculty of Law and Political Science. [In Persian]
- Mohammad Nia, M., & Mirali, G. (2018). Reasons for Iran's political economy to adopt resolution of 598. *Crisis Studies of the Islamic World*, 5(1), 171–212. [In Persian]
- Moradi, A., Tabibi Jabali, M., & Heidari, M. A. (2016). Jurisprudential and legal review of mental operation. *The Journal of Islamic Law Research*, 17(2), 149–173. [In Persian]
- Naeini, A M. (2003). Strategies and Axes of the Islamic Republic's Psychological Operations. *Journal of Psychological Operations Studies*, 3. [In Persian]

- Nikrahi, M. & Tavakoli, P. (2018). Imam Khomeini and Psychological Management of the Imposed War. Tehran: *Fanous Publishing*. [In Persian]
- Ostovar, M. (2022). An analysis of the symbolic characters of Imam Khomeini's leadership in the Holy Defense field. *Research Journal of Islamic Revolution*, 12(44), 129–143. [In Persian]
- Parsa, K. (2015). *Psychological Operations in Soft War in the Information Age*. International Conference on Economics in the 21st Century. [In Persian]
- Pourhassan, N., & Hajati, H. (2023). The role of Soviet military strategy in the crisis of prolonging and ending the Iraq war against Iran. *Crisis Studies of the Islamic World*, 10(1), 1–19. [In Persian]
- Rezaei, Mohsen. (2005). Answers to Several Questions Regarding the Iran-Iraq War. Tehran: Andika Publications. [In Persian]
- Roshani, R. (2018). Perspective and strategy priorities of Islamic Republic of Iran for confronting psychological operation of enemies. *Strategic Defense Studies*, 16(71), 121–142. [In Persian]
- Soleymani Khashab, A. (2023). Systematic review of the effective components in the model of psychological operations from the perspective of Iranian writers. *Journal of Political Knowledge*, 19(1), 125–148. [In Persian]
- Taheri, F. (2024). *The Role of Imam Khomeini's Leadership in Psychological Operations*. Available at: Basij Studies. <https://basij.um.ac.ir/index.php/fa/2017-12-08-08-30-10/1327-2017-11-28-13-05-49-> [In Persian]
- Tashakori, M. (2012). Mechanisms through which Basij takes benefit from psychological operation. *Societal Security Studies*, 28, 13–32. [In Persian]
- Toffler, A. (1991). *Power Shift: Knowledge, Wealth, and Violence at the Edge of the 21st Century*. Translated by Shahindokht Kharazmi. Tehran: Kharazmi Publishing. [In Persian]
- Zarghani, S H; Bakhshi Shadmehri, F; Abedi Shoja, F. & Hajipannah, N. (2023). Analysis and Explanation of Psychological Operations Strategies in Sacred Defense from Imam Khomeini's Perspective. *Sacred Defense and Contemporary Battles Studies Biannual*, 5(8). [In Persian]
- Zarghani, S. H. (2021). Explanation of Imam Khomeini's defense strategies during the holy defense. *Holy Defense Studies*, 7(3), 33–68. [In Persian]